

עלייה

להר הבית

בזמן הזה

הקדמה

בשנים האחרונות, אנו עדים לניסיונות של מספר רבנים וארגונים לעודד עליה להר הבית. הרבנים הנ"ל פסקו שיש שטחים מסוימים בתוך תחומי הר הבית שמותר להיכנס אליהם לאחר טבילה במקווה. כפי הנראה, נוצרה תחושה בקרב רבים מהציבור הרחב שלא נכנסו לעובי הקורה, שישנה הנחת יסוד שאין עליה חולק, והיא, שיש שטחים בהר הבית שלכל הדעות מותר מעיקר הדין להיכנס אליהם וודאי שאין איסור כרת להיכנס לשטחים אלו. לפי טענה זו גדולי הפוסקים אסרו לעלות, כיוון שחוששים לכך שאם יתירו לציבור לעלות, יוצר מצב שרבים יכנסו גם לשטחים האסורים, ולכן יש לאסור את הכניסה לכל שטח ההר. ויש שהוסיפו לטעון, שכל הממשיכים להחזיק באיסור לא בדקו אותו כראוי.

אולם, המעיין בדברי הגדולים שאסרו את העלייה לכל תחום הר הבית יווכח שלדעתם כל שטח ההר אסור בכניסה אף לאחר טבילה מעיקר הדין, ואחת הסיבות (שבה נאריך בחוברת זו) היא, שבכל הר הבית קיים ספק איסור כרת של כניסה למקום המקדש. התשובות העיקריות שנכתבו בנושא הם: ציץ אליעזר חלק י' סימן א', יביע אומר חלק ה' חלק יו"ד סימן כ"ה, מנחת יצחק חלק ה' סימן א'. שלשת הגאונים הנ"ל כתבו בתשובתם שאחת הסיבות לאיסור היא, שאיננו יודעים היכן נמצא השטח האסור בכניסה לטמאי מתים בתוך הר הבית. גם רבה של ירושלים בדור הקודם הגאון הרב בצלאל זילטי האריך בנימוק זה בקובץ תורה שבעל פה קובץ י'. הגר"א שפירא זצ"ל כתב בהחלטת הרבנות הראשית את הנימוק הזה (עיטורי כהנים גיליון 30 עמ' 54) וכן תלמידים שדנו עמו בסוגיה זו אמרו כך בשמו (הרב ינון וייסמן שליט"א, שמעתין עמ' 116 וכן שמעתי מהרב אברהם ישראל סילבצקי שליט"א), כמו כן, הראש"ל הגר"מ אליהו זצ"ל הביא נימוק זה בספרו שו"ת הרב הראשי (עמ' 26 בהערה) וכן הרב אביגדור נבנצל שליט"א (במכתב שנדפס בעיטורי כהנים גיליון 30 עמ' 54), גם בכרוז האוסר את הכניסה להר הבית שפרסמו הרבנים הראשיים וגדולי הדור בשנת תשכ"ז נכתב (מובא בסוף החוברת): "זאת ועוד, ברבות הימים נעלם מאתנו המקום המדויק של המקדש וכל הנכנס אל שטח הר הבית עלול להכנס מבלי יודעים אל מקום המקדש וקדש הקדשים, ואז ייכשל באיסור חמור של כרת ח"ו. לפיכך אנו חוזרים ומזהירים על מה שהוזהרנו מכבר שכל יהודי איש ואישה להכנס לכל שטח הר הבית". א"כ אין שום יסוד לטענה שלצערנו נפוצה בקרב הציבור שאין שום דעה שטוענת שישנו איסור הלכתי שעונשו כרת להיכנס לשטח הר הבית.

כיוון שאותם גדולים האריכו בתשובותיהם בעיקר במחלוקת הרמב"ם והראב"ד האם קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ולא האריכו בטעם האיסור להיכנס לכל שטח ההר, נוצר מצב בו רבים שלא בררו את הסוגיה חושבים שלכל הדעות אינם נכנסים לחשש של איסור כרת. לכן, וע"מ להסיר לזות שפתים זו כאילו גדולי ישראל פסקו הלכה בלי לברר אותה (ח"ו, ושרי ליה מריה לאומר כן), מוגשת לפניכם חוברת זו בה בררנו בעזרתו יתברך את טעמם של גדולי הדורות לאסור באיסור חמור כניסה לכל שטח הר הבית. בחלק הראשון הבאנו מאמר הלכתי שמברר את איסור כניסה להר הבית כולו בזמננו, והתכתבות בעקבות המאמר, בחלק השני הבאנו התכתבות עם שניים מהת"ח שמתירים כניסה להר הבית בזמן הזה. ברצוננו להדגיש שאין בכוונתנו להיות ברי סמכא בנושא אלא רק לבאר את מה שכתבו ואמרו גדולי ישראל, ויה"ר שהשי"ת יצילנו מכל מכשול וטעות, אמן.

חלק א' -

מאמר הלכתי

בענין איסור עלייה

להר הבית בזמן הזה

פרק א' – קדושת מקום המקדש בזמן הזה

פסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ו הי"ד – ט"ז): "במה נתקדשה (ירושלים) בקדושה ראשונה שקדשה שלמה, שהוא קידש העזרה וירושלים לשעתן וקידשן לעתיד לבא ... ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר 'והשמותי את מקדשיכם' ואמרו חכמים אע"פ ששוממין בקדושתן הן עומדים. אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא לפי שהוא כבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל. וכיון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה ומקודש היום, ואע"פ שנלקח הארץ ממנו, וחייב בשביעית והמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה". והראב"ד חולק עליו: "א"א סברת עצמו היא זו ולא ידעתי מאין לו. ובכמה מקומות במשנה אם אין מקדש ירקב. ובגמרא (בבא מציעא נ"ג ע"ב) אמרו דנפול מחיצות, אלמא למ"ד קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, לא חילק בין מקדש וירושלים לשאר ארץ ישראל. ולא עוד אלא שאני אומר, שאפילו לר' יוסי דאמר קדושה שנייה קידשה לעתיד לבוא, לא אמר אלא לשאר ארץ ישראל אבל לירושלים ולמקדש לא אמר לפי שהיה יודע עזרא שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה' לעולם, כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו, לפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרת".

ביאור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד

א"כ, לדעת הרמב"ם קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, ולדעת הראב"ד לא קידשה לעתיד לבוא. הראב"ד מקשה על דעת הרמב"ם מהמשנה במעשר שני (פ"א מ"ה) שאם אדם העלה פירות מעשר שני לירושלים כשאר מקדש – ירקבו הפירות (כיון שא"א לפדות פירות לאחר שנכנסו לירושלים). והקשה עוד מהגמרא בבבא מציעא שכשנפלו המחיצות של בית המקדש אין מעשר שני נאכל בירושלים, ומכאן עולה לכאורה שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא. ובדעת הרמב"ם תירצו האחרונים¹:

- א. ייתכן שהמשנה והגמרא הנ"ל סוברים כמ"ד שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, אך להלכה פוסקים כמ"ד שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא שהרי ישנן כמה סתמאי כמותו, וכן פשט רוב הסוגיות, ועיין לקמן.
- ב. אע"פ שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, כיון שבמעשר שני נאמר "ואכלת שם לפני ה' אלוהיך" בעיני מקדש דווקא.

דעת הראב"ד

האחרונים דייקו מלשונו של הראב"ד "אין בו כרת" שיש בזה איסור דאורייתא, אלא שחיוב הכרת בטל בחורבן המקדש. ואת סברתו ביאר הגאון הרב בצלאל זיולטי (תושב"ע קובץ י') שישנם שני בחינות בקדושת מקום המקדש, האחת קדושת מקום המקדש דהיינו מחנה שכינה והשנייה קדושת המקדש עצמו, וחיוב כרת תלוי בקדושת המקדש, כמו שנאמר (במדבר י"ט י"ג): "כל הנוגע במת בנפש האדם אשר ימות ולא יתחטא את משכן ה' טמא ונכרתה הנפש ההיא מישראל", ואילו בענין איסור הלאו נאמר (במדבר ה' א'): "ולא יטמאו את מחניהם

¹ עיין משפט כהן סימן צ"ו, יביע אומר ח"ה חיו"ד סימן כ"ו וציץ אליעזר ח"י סימן א'.

אשר אני שוכן בתוכם".² וראיה לכך שאין כוונת הראב"ד לומר שקדושה ראשונה לא קידשה כלל לעתיד לבוא, שאם כן איך כתב "סברת עצמו היא זו, ולא ידעתי מאין לו זה" הרי גם לשיטתו, הרמב"ם פסק בזה כדעת ר' יוסי שקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, וגם אם לדעתו פסק זה אינו נכון להלכה, היאך כתב על זה "סברת עצמו"? וכן פירשו בדעת הראב"ד בספר מלא הרועים (ערך קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא), ובשו"ת בניין ציון (סימן ב'), ור' צדוק הכהן מלובלין בשו"ת תפארת צבי (חיו"ד סימן כ"ז אות י"א), והגר"מ טיקוצינסקי בספרו ארץ ישראל (פכ"ב עמ' ע"א) והראי"ה קוק זצ"ל (משפט כהן סימן צ"ו). אולם הרדב"ז (סימן תרצ"א) פירש בדעת הראב"ד שקדושה ראשונה לא קידשה לעת"ל כלל (ועיין בביאורו על הראב"ד הנ"ל).

דעת המאירי

המאירי (שבועות ט"ז ע"ב) הביא את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד וצדד בדעת הראב"ד: "שכן המנהג פשוט ליכנס שמה לפי מה ששמענו". כתב על כך הגרע"י שליט"א (יביע אומר שם) שידוע שבזמן המאירי לא היה בארץ יישוב יהודי גדול עם גדולי תורה הראויים להכריע במחלוקת זו. והציץ אליעזר (שם) כתב שייתכן שיש במאירי טעות סופר וצ"ל "שלא ליכנס שמה", עיי"ש. וראיה לדבריו מדברי הכפתור ופרח שהיה בן דורו של המאירי,³ וכתב (פ"ו עמ' י"ז) שהמנהג לבוא עד כותלי הר הבית. ואם לא נאמר שיש בדברי המאירי ט"ס, צ"ל שניזון משמועה מוטעת, כפי שכתב "לפי מה ששמענו". וכן כתב הגאון הרב בצלאל זילנטי (תושב"ע י', עמ' ל"ט – מה).

הלכה למעשה

להלכה נוקטים כדעת הרמב"ם, שכן היא ההלכה הרווחת ברוב רובם של הראשונים. הראי"ה קוק זצ"ל כתב על כך בספרו משפט כהן (סימן צ"ו) מאמר נרחב בו הוא מוכיח שפשט המשניות, סוגיות הש"ס בבלי וירושלמי, תוספתא, ורוב הראשונים הם כדעת הרמב"ם. ונביא את תמצית דבריו: המשנה במסכת עדויות (פ"ח מ"ו) אומרת: "אמר ר' יהושע שמעתי שמקריבין אע"פ שאין בית, ואוכלים קודשי קודשים אע"פ שאין קלעים, קדשים קלים ומעשר שני אע"פ שאין חומה, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא". ואף אם נמצא משניות אחרות הסותרות למשנה זו, הלא קיי"ל שכל מה ששנינו בבחירתא (במסכת עדויות) הלכה היא (ברכות כ"ז ע"א, ועוד). וכן דעת רוב הראשונים: התוס' (יבמות פ"ב ע"ב, ועוד), הרשב"א (מגילה דף י'), הר"ש (שביעית פ"ו מ"א), הסמ"ג (מ"ע קס"ג) בשם התרומה, ר"א ממ"ץ בספר היראים (סימן רע"ז), התוס' רא"ש (יבמות פ"ב ע"א), והרמב"ן (שבועות ט"ז ע"א), וספר החינוך (מצווה רפ"ד). גם הרדב"ז (בפירושו לרמב"ם הנ"ל) כתב שאין לסמוך על הראב"ד שאף אם נגלה לו מסוד ה' ליראיו אין לסמוך על זה שהרי "לא בשמים היא", וכבר האריכו האחרונים בביאור סוד ה' של הראב"ד (עיין משפט כהן שם ויביע אומר שם), ואכמ"ל.

סיים הראי"ה קוק זצ"ל: "עכ"פ כן היא גם דעת שאר רוב רבותינו הראשונים ז"ל בכללם, כדעת הרמב"ם ז"ל הברורה והמוחלטת וכהכרעה העיקרית של רוב המשניות והסוגיות, שגם אם קדושה ראשונה של הארץ לא קדשה לעתיד לבוא, ואינה קימת כולה בזה"ז, אבל בקדושת מקום מקדשנו קדשה לעתיד לבוא וקיימת היא כולה בזה"ז ולעולם, וכן ההלכה רווחת וקבועה בישראל", וכן פסקו המג"א, המשנה ברורה ושאר אחרונים (או"ח סימן תקס"א).

² ונראה שכן סובר הגרמ"ה שמובא בשטמ"ק במנחות (צ"ה ע"א), שלדעתו לבני ישראל במדבר היה אסור להכנס למקום שבו היה המשכן גם לאחר שנסעו למקום אחר, שקדושת המקום אינה תלויה בבניין המקדש או המשכן.

³ הכפתור ופרח חי בארץ ישראל וספרו עוסק בזיהוי מקומות בארץ ישראל ובירושלים ובוודאי שידע מהו המנהג יותר טוב מהשמועות שהגיעו אל המאירי שישב בחוץ לארץ.

פרק ב' – מקום אבן השתייה

המשנה במסכת כלים (פ"א מ"ח) אומרת: "החיל מקודש ממנו (מהר הבית) שאין עכו"ם וטמא מת נכנסים לשם", א"כ מותר אף למת עצמו להיכנס להר הבית עד החיל, על מנת להתיר כניסה להר הבית בזמן הזה צריך לזהות את מקום החיל שעד לשם מותר להיכנס.

דעת הרדב"ז וסיעתו

כתב הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז סימן תרצ"א): "הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא", ע"פ זה עלינו לחשב כמה מרחק היה בין קודש הקודשים לבין החיל לפי המשניות במסכת מידות פ"ב, וניתן להיכנס עד למקום שבו נזהה את החיל. דברי הרדב"ז הובאו להלכה בברכ"י⁴ ובכף החיים (או"ח סימן תקס"א) ובספר דרישת ציון לר' צבי הירש קאלישר (מאמר העבודה).

דעת הכפתור ופרח - בהמ"ק היה בדרום⁵

אלא, שכבר חלקו הרבה ראשונים ואחרונים על דברי הרדב"ז. הראשון שבהם הוא ר' אשתורי הפרחי בעל הכפתור ופרח שכתב (כפתור ופרח פרק ו'): "עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור באבני גזית, ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה חלק הראשון לצד קרן מזרחית דרומית", א"כ לדעתו שער שושן היה בשליש הדרומי של הר הבית. ושער שושן הוא שער המזרח כמבואר במשנה (מידות פ"ג מ"ה): "שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה". וכתוב במשנה (ברכות פ"ט מ"ה): "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים", ולפי זה לדעת הכפתור ופרח קדש הקדשים ואבן השתייה היו בשליש הדרומי של הר הבית, דהיינו באיזור שבו נמצא היום מסגד אל – אקצא. אמנם, יש שרצו לפרש, שכוונתו לחומה של ירושלים ולא לחומת הר הבית, והשליש הדרומי של חומת העיר נמצא כנגד כיפת הסלע, אך דבר זה לא ייתכן כיוון שבימי הכפתור ופרח חומת העיר לא הייתה קיימת (כפתור ופרח פרק מא עמ' תקנה)⁶.

דעות נוספות שחולקות על הרדב"ז

גם מדברי הרד"ק נראה של קיבל את דעת הרדב"ז. הרד"ק כתב בפירושו לישעיה (ס"ד י'): על הפסוק: "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה" – "בית קדשנו – אבותינו הללך בו והיה לשרפת אש בראשונה ובשניה, ועודנו בחרבנו כי לא נבנה מעולם מקום המקדש בידי הגוים"^{7 8}.

⁴ ועיין בהוצאת "שיח ישראל" בהערות.

⁵ עיין לקמן (פרק ג') שע"פ חלק מהפירושים דעת הר"ש והרא"ש כן. ובהמשך (פרק ח') דעתו של אדריכל טוביה שגיב, שבמקום זה נמצאת אבן השתייה.

⁶ ובלאו הכי יש להביא ראיה שהכפתור ופרח לא תפס ממסורת זו ככונה, מכיוון שספרו עוסק במקומות הקדושים ואם באמת המסורת הייתה כה ברורה אין ספק שהיה מביא אותה, כמ"ש הגאון הרב משה נחום שפירא זצ"ל בספרו הר הקדש (עמ' קנ"ו) וראה שהכפתור ופרח שלא הניח דבר גדול וקטן ובפרט מן המקומות הקדושים אשר בארץ ישראל, ובדברו בפרק ו' על ירושלים והר הבית והאבן שתיה אשר בקדש הקדשים, לא הראה מקומו של האבן שתיה ולא רמז כלל על הסלע אשר בתוך כיפת אל-סאכארא.

⁷ אמנם יש מי שפירש שכוונת הרד"ק היא שבית המקדש לא נבנה ע"י היהודים כשמקום המקדש היה בשליטת הגוים, אך אין זה פשוט דבריו.

⁸ ייתכן שאם הרד"ק היה המקור היחידי כנגד הרדב"ז לא היה צריך לחשוש לדבריו, אך וודאי שיש לצרפו למקורות הנוספים שחלקו על הרדב"ז.

כתוב בזוה"ק (שמות, פרשת פקודי דף ר"מ ע"ב): "וכל אינון יסודי ביתא קדישא כלהו אתגניזו ולא אתאבדו מנייהו אפילו חד וכד יהדר קודשא בריך הוא ויוקים לה לירושלם על אתריה אינון יסודי אבנין קדמאי יהדרון לאתרייהו ולא ישליט בהו עינא אחרא", והביא בספר בית המקדש השלישי (עמ' 167) בשם הגהות ניצוצי הזהר שמוכח מכאן שהאבן שתחת כיפת הסלע אינה אבן השתייה.

בספר דרך הקודש⁹ (בסופו) כתב: "והנה היום לא ידענו מציאות אבן השתייה הזאת כיצד היא עומדת כי הגוים פיהם דיבר שוא זה אומר בכה שהיא גבוה מן הארץ ותלויה באויר וזה הפך התלמוד עד יסקיף וירא ה' משמים תגלה ותראה מלכותו עלינו". אמנם, יש שפירשו שאין כוונתו שאיננו יודעים מהו מקום אבן השתייה, אלא, שאיננו יודעים האם היא תלויה באויר או מונחת על הארץ, וחילם מלשונו: "**כיצד** היא עומדת". אך אי אפשר לומר שהייתה לו הוא אמינא שהגויים אשר פיהם דבר שוא צודקים יותר מהגמרא הקדושה, אלא כוונתו היא שאיננו יודעים את מקום אבן השתייה אע"פ שהגויים אומרים שאבן השתייה נמצאת מתחת לכיפת הסלע, אי אפשר לסמוך עליהם שהרי הם משקרים שהיא תלויה באויר וזה הפך הגמרא¹⁰.

כמו כן, כתב בספר תפארת יעקב (על המשניות, סדר קדשים, חומר בקודש, פ"ה ס"ב): "קדושת המקדש לא בטלה ומכיון שכלנו טמאי מתים אסור ליכנס בכל ההר משום ספק שאין אנו יודעין עד היכן מותר ליכנס", וכן כתב הגאון ר' דוד מקארלין בשו"ת שאילת דוד (קונטרס דרישת ציון וירושלים, מאמר ראשון), וכ"כ הגאון ר' בצלאל זילטי (תושב"ע קובץ י'). האריך בזה הגאון ר' חיים נאטנזון בספרו עבודה תמה (בקונטרס נעילת שערים): "ובכלל הדבר אני אומר דבדאי כדי לעשות מעשה לסמוך ע"ז הלכה למעשה צריך ידיעה ברורה ועדות נאמנה ומסירה גמורה איש מפי איש שיעידו על האבן השתייה עצמו כי הוא זה, דהיינו להראות באצבע על האבן בעיניו בכדי שיוכל למסור האב לבן, והרי בודאי שלא דרכה שם רגל יהודי יותר מאלף שנה, לא מיבעיא מעת שבנו שם הישמעאלים בית תפילתם שהוא ג"כ כמה מאות שנה שאי אפשר לדרוך שם רגל אדם שאינו מאמונתם, אלא אפילו קודם לכן בודאי שהיו נזהרים לילך שם מפני הטומאה, דבדאי שהיו חוששים לדעת הרמב"ם כמו שעוד היום נזהרים ללכת בכל המקומות שהם מסופקים שמא הוא מהר הבית, ועתה מי ראה את האבן מעולם שיעיד עליו? ... והרי ההר כולו מלא אבנים וסלעים, וכשחרש טרנוסרופוס את ההיכל בודאי שנתגלו כמה אבנים שהיו מכוסים ונתכסו כמה אבנים נמוכים שהיו מגולים קודם, ומכ"ש אח"כ כשבנו שם בנינים וחפרו כמה חפירות כפי הצורך להבנינים ההם ודאי וברור שנשתנו כמה וכמה דברים מכמות שהיו מקודם כמו שיעיד ע"ז כל בעל שכל ישר" (עיין שו"ת הרדב"ז סימן תרל"ט). אמנם, קושייתו מכך שלא נכנסו לשם יהודים אחרי שהמוסלמים בנו שם את כיפת הסלע לא כ"כ מובנת, שהרי אם הייתה מסורת עד לאותו דור שבו בנו המוסלמים את כיפת הסלע וודאי שיוכלה המסורת להשתמר שתחת הכיפה נמצאת אבן השתייה. אך צדקו דבריו שאחרי שחרש טרנוסרופוס קיסר את ההיכל קשה להאמין שנשתמרה מסורת מדויקת על מקום אבן השתייה שהרי ע"פ תיאורו של יוספוס פלביוס מי שראה את מקום המקדש וירושלים אחרי החורבן היה מתקשה להאמין שהיו שם אי פעם חיים. זאת ועוד, בזמן גזירות השמד שגזר הדריינוס קיסר בעקבות מרד בר כוכבא, נאסר על היהודים באיסור חמור להכנס לירושלים והיהודים הוזהרו שמי שיעבור על האיסור יומת, ובמקום המקדש נבנה בית תפילה אלילי. כמו כן, ידוע שלפני התקופה המוסלמית לא נראתה האבן מכיוון שהרומאים היו מניחים בהר הבית תילי אשפה. קשה מאוד להאמין שהייתה מסורת רצופה על אבן השתייה בייחוד שלא שמענו על אף פוסק עד הרדב"ז שהזכיר מסורת כזו בעניינים הלכתיים, וגם הרדב"ז לא כתב שהייתה לו מסורת, אלא כתב שזה שם ללא ספק¹¹. ומסתבר לומר שהוא סמך על כך שמתקופה מסויימת (עיין לקמן)

⁹ מחברו ר' חיים אלפנאדי, החיד"א שחי בדורו מכנה אותו מופת הדור, ספרו עוסק בקדושת הר הבית ומקום המקדש.

¹⁰ כן הביא בדעתו הגאון בעל הציץ אליעזר זצ"ל (ח"י סימן א'), בניגוד לדעת הרב זלמן קורן שליט"א (חצרות בית ה' עמ' 305).

¹¹ וכ"כ הרב זלמן קורן (המעין ח' עמ' 27): "אין להעלות על הדעת כי דברי הרדב"ז מבוססים איש מפי איש עד זמן הבית שהרי הישוב היהודי בירושלים לא נמשך ברציפות. כך – לדוגמא – חיו בזמן הרמב"ן בירושלים רק שני יהודים, צבעים במקצועם. קודם

העולם אומרים שזה שם, ובזה חלקו עליו האחרונים וסברו שכדי להתיר איסור כרת צריך מסורת מוצקת איש מפי איש.

וכן כתב הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל (הר הבית עמ' קפ"א וקצ"ח): "איך אפשר לסמוך על סיפורים עממיים ואגדות המסורות איש מפי איש ללא עדות נאמנה", "קשה להסתמך בקביעת ההלכה על המסורת הערבית, על אף שהמסורת היהודית זהה למסורת זו".

יש לציין עוד את דברי הגאון הרב אביגדור נבנצל שליט"א (מעלין בקודש ה') שכתב שקיבל במסורת מהגרש"ז אורבך זצ"ל שישנם מספר תשובות תמוהות בשו"ת הרדב"ז שכתב בזקנותו, וכיוון שבתשובה זו ישנם הרבה קושיות וסתירות ודאי משבשתא היא, וזו היא אחת מהתשובות שכתב בזקנותו ואין לסמוך על תשובה זו. נציין עוד את דברי הרב יעקב עדס שליט"א בספרו דברי יעקב (בענייני הר הבית עמ' נ"ה) שאין לסמוך על הרדב"ז כיוון שבאותה תשובה כתב גם שחלק מהחומה הדרומית היא חומת העזרה עצמה וא"כ את המקומות שנתיר על סמך זיהוי אבן השתייה נאסור על סמך הזיהוי של הכותל הדרומי כחומת העזרה. אמנם, הרב ישראל אריאל שליט"א (בסידור המקדש ח"ב עמ' 557) תירץ שבזמן הרדב"ז היה מקובל לקרוא לשטח הר הבית 'עזרה' וכוונת הרדב"ז לחומת הר הבית. והביא מספר דוגמאות לכך מכמה מחברים שכתבו על הר הבית – 'עזרה'.

אמיתות המסורת

ישנם מקורות רבים – שאינם תורניים – שבהם כתוב שבכיפת הסלע נמצאת אבן השתייה, בקדומות שבהם כתוב שהיהודים גילו למוסלמים איפה אבן השתייה. נצטט כדוגמא אגרת ששלח ר' יצחק חילו (אוצר מסעות עמ' 71): "המלך, אשר נדר לשוב ולבנות את חרבות בית המקדש, בתת ה' בידו את העיר הקדושה, דרש מאת היהודים להודיע לו את מקום החרבות (ההן), יען כי הערלים, בגלל שנאתם לעם ה', עשו את החרבות ההן למקום אשפה, עד אשר לא ידע עוד כל איש איה הן. ויהי אז זקן אחד שאמר למלך: "אם יואל המלך להישבע כי ישאיר את הכותל המערבי, אגלה לו את מקום חרבות בית המקדש". מיד שם המלך את ידו על ירך הזקן וישבע לו לעשות את אשר בקש. הזקן הראה לו את חרבות הבית תחת גל של אשפה, ויפנהו המלך. המלך בעצמו נקה את החרבות עד אשר טהר המקום ההוא כליל, אחרי כן בנה את הכל מחדש, זולתי כותל המערבי, ויבן שם היכל נהדר מאד אשר הקדישו לאלוהיו". אין ספק שמקור זה יותר דומה ל"סיפורים עממיים" מעדות נאמנה איש מפי איש. כמו שאף אחד לא מאמין שעומר המלך נדר שיבנה את בית המקדש, וכמו שאף אחד לא מאמין שהמלך עומר בנה את כיפת הסלע (אותה בנה עבד אל מלך אחרי כ – 50 שנה) כך אין לסמוך על כך שהיה שם זקן יהודי שידע את מקום המקדש, וגם אם הסיפור על הזקן נכון, לא מסתבר שהייתה לו מסורת אמיתית מהטעמים שהזכרנו לעיל.

בדורות הבאים, מקורות היסטוריים רבים כתבו שכיפת הסלע בנויה על אבן השתייה, ויש שכתבו (חצרות בית ה' במבוא הערה 26 ובעמוד 304) שיש לסמוך עליהם מדין מסיח לפני תומו. אכן, דבריהם נאמנים אך וודאי שגם הם לא היו סומכים על ידיעות אלו בעניינים חשובים להם כגון התחייבות בממון על אמיתות ידיעה זו, ואילו היו הם פוסקי הלכה לא היו סומכים על שמועות אלו, אלא על מנת לתאר את ירושלים הם יכלו לסמוך על אגדות אלו (עייין לקמן הערה 11).

לכן היו תקופות בהם לא הורשו יהודים לגור בירושלים וגם פוסקים אחרים (מהם שקדמו לרדב"ז) לא הזכירו קבלה מפורשת ביחס לאבן השתייה". ועיי"ש בהמשך דבריו שאע"פ כן זה לא משנה את יחסו לדברי הרדב"ז, שפסק שזוהי אבן השתייה ללא ספק. אולם, דבריו תמוהים, כיוון שאם הרדב"ז היה כותב שיש לו מסורת איש מפי איש היה קשה יותר לפוסקים בדורות שאחריו לחלוק עליו, הרי לא שמעתי אינה ראייה ומניין להם שהמסורת שהרדב"ז מביא אינה נכונה. אך מכיוון שהרדב"ז לא הזכיר מסורת כזו, מוטל על גדולי הפוסקים בדורות הבאים לנסות להבין מניין היה פשוט כן לרדב"ז, וע"פ זה להחליט האם ניתן לסמוך על סברתו או לא.

במהלך הדורות היו כמה גדולים שהסתובבו בארץ הקודש ורשמו את מסעותיהם בארץ¹². תלמיד הרמב"ן, לדוגמא, כתב: "סביב אבן השתייה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאוד ועשו אותו בית תפילה ובנו למעלה מן הבניין כיפה נאה עד מאוד והבניין על בית קודשי הקודשים ועל ההיכל". דברים כעין אלו כתבו גם ר' עובדיה מברטנורא ור' בנימין מטודולה. הם כתבו את דבריהם ע"פ מה שאמרו להם באה"ק, שניזונו מהשמועות הנ"ל, א"כ ברור שהם לא כתבו את דבריהם ע"מ שיהיה ניתן לפסוק מזה הלכה, אלא הם רק סיפרו ליהודי חו"ל איך נראית ארץ ישראל (עיין בהקדמה לספר 'מסעות ארץ ישראל', י. יערי), עכ"פ לא ניתן לפסוק הלכה מספורי מסעות, כמ"ש הגאון הרב משה נחום שפירא זצ"ל בספרו הר הקודש (עמ' קמ"ז) ופשוט שמדברי הברטנורא הנזכרים אין למידין הלכה ממנה כי לא כתב דבריו להלכה, גם לא חיווה דעתו בזה אלא כרושמי זכרונות וקורות הארץ ע"פ מה ששמעו¹³.

יש להדגיש כי מהתקופה שלפני בניין כיפת הסלע אין שום מקור למסורת זו כפי שכתבו מומחים בעניין המסורת על זיהוי אבן השתייה: "אמנם, מן התקופה הזו (שלפני בניין כיפת הסלע) אין בידינו עדויות ישירות לקיום מסורת המזהה את אבן השתייה עם סלע הצחירה הסלע שסביבו נבנתה לאחר מכן כיפת הסלע".

אם יש עוד פוסקים שכתבו כרדב"ז

כתב הטור (אוי"ח סימן תקס"א): "כשרואה בית המקדש אומר בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו היה לשריפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה וקורע" וכתב ע"ז הב"ח: "מצאתי בליקוטים כשאדם בא לירושלים ורואה את הקובה (אוהל, בניין) של בית המקדש שהיא עזרה אז חייב להשתחוות כנגדה". יש שהבינו שכוונתו שהקובה (כיפת הסלע) היא מקום העזרה¹⁴. גם אם הבנה זו נכונה, אין מכאן ראיה כיון שהב"ח כתב כן ע"מ לציין מקום שבו יש חובה לקרוע, אך אין מכאן ראיה שהיה סומך על שמועות לא מבוססות דיים ע"מ להתיר איסור כרת¹⁵. בנוסף לכך, ייתכן שכוונת הב"ח שכשאדם רואה את האוהל של בית המקדש, דהיינו העזרה בחורבנה צריך לקרוע¹⁶.

יש שהביאו ראיה ממש"כ החת"ס לגאון רע"א בנוגע לחידוש העבודה (שו"ת חת"ס סימן רל"ז): "ומ"ש מורי חמי הגאון נ"י לבקש משרי ירושלים ליתן רשות להקריב הוא קפדן גדול כי ההוא אמר לבל יקרב שם מי שאינו מאמונת ישמעאל כי שם נבנה בית עבודה שלהם, ואומרים שאבן שתיה באמצע הכיפה ההיא, ולא יקרב שם איש זר שאינו מאמונתם". אך אין מכאן ראיה כלל, החת"ס כתב שהגויים לא נותנים למי שאינו מאמונתם להיכנס כי הם חושבים ששמה אבן שתייה. אדרבה אולי היה ניתן להוכיח מדבריו, שסבר שאין מסורת על מקום אבן השתייה, ולכן כתב שכך הגויים אומרים. בכל אופן אי אפשר ללמוד מכאן שהחת"ס סמך להלכה על דעת הרדב"ז.

¹² מובאים בספרו של י. יערי מסעות ארץ ישראל.

¹³ כדוגמא לכך ניתן להביא את התייחסות הגאון הרב אביגדור נבנצל שליט"א לדברי הרדב"ז. בהל' תפילה (ביצחק יקרא על השו"ע סימן צ"ד סעיף א') כתב שיש סברא לכוון לכיפת הסלע בתפילה כיון שהרדב"ז כתב ששמה קודש הקודשים, ואילו בקשר לעלייה להר הבית כתב שאי אפשר לסמוך על הרדב"ז (מעלין בקודש ה'), כמו כן בספר פסקי תשובות (סימן תקס"א) כתב באופן פשוט שתחת כיפת הסלע נמצאת אבן השתייה ובהמשך אותו סימן התבטא בחריפות כנגד העלייה להר הבית, ועולה מדבריו שאין לסמוך על הרדב"ז.

¹⁴ קשה על הבנה זו, איך ייתכן שהב"ח יקרא לכיפת הסלע "בית המקדש"? ועיין בפאת השלחן (הל' ארץ ישראל פרק ג' סעיף ב') שכתב "קובה שעל בית המקדש" ואולי צ"ל כן גם בב"ח.

¹⁵ עיין לעיל הערה 9.

¹⁶ קצת קשה על הבנה זו, שמדברי הב"ח נראה שהוא מדבר על מבנה קיים, אך יש פוסקים שכתבו שצריך לקרוע כשרואה את "בית המקדש" (ערוך השלחן והלבוש, סימן תקס"א).

יש שרצו להוכיח משו"ת בניין ציון (סימן ב') הדין בקדושת מקום המקדש בזה"ז, ובסוף דבריו הקשה על הרדב"ז שכתב שמתחת לכיפת הסלע נמצאת אבן השתייה, ולכן צריך להתרחק מהכיפה י"א אמה, והרי מקוה"ק עד סוף כותל העזרה היה קרוב לשלושים ושמונה אמות, עיי"ש. גם מכאן אין ראיה, שהרי הוא רק הקשה על הרדב"ז שסותר את עצמו לכאורה מיניה וביה. הוא לא דן כלל בזיהוי מקום המקדש בתוך הר הבית. לסיכום: "אמנם האחד המיוחד שכתב דבריו להלכה ותפס במוחלט כי זאת היא האבן שתיה בלי שום ספק, הוא הרדב"ז... ואם הרדב"ז העיר עליו באופן ברור מבלי ספק שזהו האבן שתיה, אנו סומכים עליו להחמיר ולא להקל".

פרק ג' – רובו מן הדרום

כתוב במשנה (מסכת מידות פרק ב' משנה א'): "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב, מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו". הפשט לפי הרמב"ם הוא שהר הבית, כלומר, השטח של הר הבית שלא נבנתה עליו העזרה רובו מן הדרום וכו' וא"כ אפשר לחשב ולמצוא מקומות שוודאי היו פנויים מבניין¹⁷. אך אי אפשר לסמוך על זה משתי טעמים: א. כיוון שהפירוש של הרמב"ם למשנה לא מוסכם על כל הראשונים, הר"ש והרא"ש חולקים עליו. ב. גם לדעת הרמב"ם א"א למצוא שטחים שלא היו בשטח החיל.

א. שיטות הראשונים בפירוש המשנה

ז"ל הרא"ש "רובו מן הדרום – רוב בניין הלשכות היו בדרומו של ת"ק על ת"ק והיינו דכתיב ביחזקאל (פרק מ') ויניחני אל הר גבוה מאוד ועליו כמבנה עיר מנגב" שהיה מבונה הבניין עליו מנגב ... הא דכתיב "ירכתי צפון קרית מל רב" לפי שמקום שחיטת קדשי קדשים בצפון. שני לו מן המזרח – כמו שני למלך שהוא שפל ממנו וכך לא הייתה המזרח מבונה כמו הדרום וכן הצפון שפל מן המזרח והמערב מן הצפון. שם היה רוב תשמישו – כי בחדרים והלשכות היו משתמשים". וז"ל הר"ש: "הר הבית היה וכו' – הר המוריה שעליו הבית בנוי רובו מן הדרום רובו של בניין בדרום ההר שבדרום ההר היה רוב תשמיש העזרה. שני לו מן המזרח – פחות מן הרוב במזרח שתשמיש המזרח מועט מתשמיש הדרום ותשמיש הצפון מועט פחות משל מזרח ומועט שבכולם מערב שאין תשמיש היכל כל כך ולבי מגמגם בלשון" עכ"ל. לכאורה כוונתם היא שרובו של המקדש היה בדרום הר הבית מיעוטו מן הצפון וכו', ופירושם הפוך מפירוש הרמב"ם, וכן הבינו בדעתם הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל, והרד"ל בפירושו לויקרא רבה (פרשה ט' פיסקא ו').

הרב גורן זצ"ל (הר הבית עמ' ר' והלאה) הקשה על פירושם שלכאורה דבר זה לא ייתכן במציאות כיוון שאם רובו של בית המקדש נמצא בדרום הר הבית ממילא הצד שבו בהמ"ק נמצא הכי פחות בהר הבית הוא הצד שממול לדרום – צפון. ולפי המשנה, בית המקדש נמצא הכי פחות במערב ואילו לצפון הוא קרוב פחות מהדרום אך יותר מהמזרח והמערב¹⁸.

ראשית, דרך זו של הכרעה בין הראשונים ע"פ סברתנו שנויה במחלוקת. כתב מהר"ם בן חביב (בכלליו כלל ה'): "בזמנינו זה יתמי דיתמי דאפילו שיש לנו ראיות אין אנו סומכים על הראיות לסתור סברת הקדמונים, כמ"ש מהרי"א ואפילו להכריע בין גדולי הפוסקים אין אנו סומכים על הראיות" וכ"ש שהדברים נכונים על דורינו, ושערי תירוצים לא ננעלו. אמנם, הנודע ביהודה כתב (ח"א או"ח ל"ח) שניתנה רשות להכריע בין הפוסקים במקום אשר הם נחלקו. אך ייתכן שאין דבריו אמורים על דורינו, ואכמ"ל.

¹⁷ העיקרון של החישוב הוא כך: אם ניקח את האורך של הר הבית מצפון לדרום ונוריד ממנו את אורך העזרה מצפון לדרום נקבל את השטח הפנוי מבניין בצפון ובדרום ביחד. את המספר שנקבל צריך לחלק לשניים והמספר שיצא ועוד קצת, זה השטח שבוודאי היה פנוי מבניין בדרום. ובמספרים: $177.5 = \frac{500 - 145}{2}$. (500 – אורך ההר, פחות 135 – רוחב העזרה, שווה 355 – השטח שפנוי מבניין בצפון ובדרום ביחד, לחלק ל-2 – חצי לצפון וחצי לדרום, שווה 177.5 השטח שבוודאי פנוי מבניין בדרום).

¹⁸ הסבר הקושיא ע"פ מידות הר הבית והמקדש: אורך העזרה ממזרח למערב – קפ"ז אמה. עזרת נשים – קל"ה אמה. א"כ השטח הפנוי מבניין בין מזרח למערב 178 אמה (322 – 500). א"כ במערב לא יכולים להיות יותר מ-160 אמה (עשר אמות לחיל במזרח ועוד קצת ע"מ שבהמ"ק יהיה יותר קרוב לדרום כי רובו מן הדרום) רוחב העזרה מצפון לדרום – קל"ה אמה, וגם אם כל המקדש היה בחציו הדרומי של ההר ישארו בדרום 115 אמה פנויים (135 – 250 דהיינו חצי ההר הדרומי פחות השטח של המקדש), בכל אופן בצפון ישארו 250 אמות דהיינו כל החצי הצפוני. וא"כ במערב אמורים להיות יותר מ-250 ("שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב" דהיינו המקדש קרוב לצפון יותר מאשר למערב), אך כל השטח הפנוי מבניין בין מזרח למערב הוא 178.

הרב יצחק שילת שליט"א (תחומין ז' עמ' 498) ביאר את דברי הרא"ש ע"פ המבואר במפרשים (תוספות יו"ט ותפארת ישראל על המשנה הנ"ל) שבהר הבית היו לשכות וחדרים ששמשו לצורכי המקדש, ללינת ט"ו ממונים של הר הבית ואולי אף ללינת הכהן הגדול. וכוונת הרא"ש היא שרוב בניין לשכות אלו היו בדרום ההר, וניתן לדקדק כך קצת מלשונו שכתב חדרים, ולא מצאנו שום מקום שבו הלשכות של בית המקדש נקראו חדרים. אך בדברי הר"ש א"א לפרש כן כיון שכתב: "ומועט שבכולם מערב שאין תשמיש היכל כל כך" ואם כוונתו היא ללשכות ששמשו לצורכי המקדש השונים מה שייד לכאן שתשמיש ההיכל מועט? ואולי כוונת הר"ש היא שכוונת המשנה היא שרוב התשמיש שנעשה בבהמ"ק – היה בדרום הר הבית, ועפ"י צריך לפרש במש"כ: "רובו של בניין בדרום ההר שבדרום ההר היה רוב תשמיש העזרה", שכוונתו בסוף המשפט לפרש את תחילתו, כלומר רוב הבניין דהיינו השימוש שנעשה במקדש, היה בדרום. כן משמע מלשונו בהמשך דבריו: "שתשמיש המזרח מועט מתשמיש הדרום ותשמיש הצפון מועט פחות משל מזרח ומועט שבכולם מערב שאין תשמיש היכל כל כך". אמנם, זה דוחק עצום בלשון המשנה וייתכן שלכן כתב בסוף דבריו: "ולבי מגמגם בלשון".

הרב אברהם ישראל סילבצקי שליט"א תירץ קושיא זו שאכן הר"ש והרא"ש סוברים שביית המקדש היה הכי קרוב לדרום, וקירבתו לצפון יותר מלמערב קיימת כיון שהיו בצפון לשכות גדולות שהתקרבו לצפון. כגון, בית המוקד שהיה בנוי מארבעה לשכות, בראשונה היו לפחות ששה טלאים לקרבנות, בשנייה היו עושים את לחם הפנים, בשלישית גנזו בית חשמונאי את אבני המזבח ששקצום מלכי יוון, ודרך הרביעית כהן שנטמא היה יורד לבית הטבילה (מסכת מידות פ"א מ"ו ובמפרשים). כמובן שבניין כזה היה גדול מאוד וכנראה שהוא היה קרוב לכותל של הר הבית יותר מהצד המזרחי. כמו כן, בצד הצפוני או הדרומי (עיין מסכת מידות פ"ה מ"ד במפרשים) הייתה לשכת הגזית שהייתה חציה בתוך העזרה המקודשת וחציה בצד החול, ובצד החולין שלה ישבה הסנהדרין של שבעים ואחד בחצי גורן ושלוש שורות של תלמידים לפנייהם (מידות פ"ה מ"ד וסנהדרין דף ל"ו ע"ב). כמובן גם צורך זה דורש בניין גדול שקירב את צפון בהמ"ק לכותל הצפוני של הר הבית¹⁹.

הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל (הר הבית עמ' שס"ג) כתב עוד סברא לפסוק כמו הרמב"ם במחלוקת זו, כיון שעל פי הרמב"ם אנו מחמירים באיסור כניסה למקום המקדש בזמן הזה שקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, איננו רשאים להחמיר גם לפי החולקים עליו באותו נושא כמו ששינו בעירובין (ו' ע"ב): "מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך". אך כבר דחו את דבריו ע"פ המבואר שם בהמשך הגמרא וברש"י שזה דווקא במקרה שבו החומרא והקולא נובעות מאותו טעם ואם אדם מחמיר כמו שתי הדעות עושה תרתי דסתרי, אך לא במקום ששתי המחלוקות לא תלויות באותו הטעם. בנוסף ל-כך, כבר כתבנו לעיל (בפרק א') שהרא"ש כתב במפורש כמו הרמב"ם שבמקדש קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא²⁰, והראב"ד שם הוא דעת יחיד.

ב. גם לדעת הרמב"ם א"א לברר את גבולות החיל

גם לדעת הרמב"ם א"א להתיר כניסה להר הבית על סמך משנה זו, ע"פ המבואר לקמן. כתוב במשנה (מידות פ"ב מ"ג): "לפנים ממנו (מהסורג) החיל עשר אמות". ומצינו בראשונים ג' פירושים למשנה זו:

לדעת הרא"ש (בפירושו למשנה הנ"ל) ורש"י (יומא ט"ז) החיל הוא השטח שמהעזרה עד לחומת הסורג, ושטח זה היה עשר אמות. **לדעת הרמב"ם** (הלכות בית הבחירה פ"ה ה"ג) החיל הוא חומה בגובה עשר אמות, ואיננו יודעים מה היה המרחק מהחיל לעזרה. **לדעת הר"ש** (בפירושו למשנה הנ"ל) החיל הוא חומה שבינה לבין חומת הסורג היו

¹⁹ ע"פ מש"כ לעיל (הערה 16) יוצא שאם בית המוקד או לשכת הגזית היו כ - 100 אמה בהמ"ק בצדו הצפוני היה קרוב יותר לכותלי הר הבית מאשר בצד המערבי (שהיה כ 160 אמה עיין לעיל), דהיינו חציו הצפוני של ההר (כ - 250 אמה) פחות גודלו של בית המוקד.

²⁰ גם את הר"ש הבאנו שם, אולם אין זה אותו ר"ש, כיון ששם זה הר"ש על מסכת שביעית שהוא ר' שמשון ואצלנו זה הר"ש על מידות שהוא ר' שמעיה.

עשר אמות, אך איננו יודעים מהו המרחק מהחיל לעזרה, א"כ לדעת הרמב"ם והר"ש אין בידינו דרך לדעת את גבולות החיל, אף אם נדע את מיקומה של העזרה.

המשנה בשקלים (פ"ח מ"ד) אומרת: "פרכת שנטמאת בוולד הטמאה מטבילין אותה בפנים ומכניסין אותה מיד. ואת שנטמאת באב הטמאה – מטבילין אותה בחוץ ושוטחין אותה בחיל". הפרכת הייתה ארבעים אמה על עשרים אמה, וא"כ חייבים לומר גם לדעת הרא"ש ורש"י שבמקומות מסוימים החיל היה יותר מעשר אמות, ואולי כוונת המשנה ששטח החיל צריך להיות לפחות עשר אמות. ועיין לעיל שכתבנו שהיו לשכות גדולות בצפון ובדרום העזרה ומכוח זה כתב ר' מלכאל אשכנזי בספרו 'חנוכת הבית' (סימן ט"ו, מובא בחצרות בית ה' עמ' 295) שהמשנה מנתה את המידות רק מהצד ברוח המזרחית, אך בשאר הרוחות ייתכן שהיו יותר מעשר אמות. ועפ"י גם לדעת הרא"ש ורש"י א"א לדעת את גבולות החיל. בנוסף לכך, ייתכן שהרמב"ם התכוון לשטח הפנוי מבניין העזרה ולא מהלשכות הגדולות הנ"ל, כפי שמשמע מלשונו (בפירוש המשנה ובהלכות בית הבחירה פ"ה ה"ו): "העזרה לא הייתה באמצע הר הבית", א"כ לכו"ע א"א לדעת את גבולות לשכות אלו והחיל.

ידועה איגרת הרמב"ם בה הוא כותב "ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו" ויש שטוענים שכוונתו שהתפלל בהר הבית, ומכאן ראיה שאפשר לדעת על מקומות בהר הבית שאליהם מותר להיכנס. שתי תשובות בדבר.

א. מוסכם לכו"ע שלתוך בהמ"ק הרמב"ם לא נכנס, וא"כ אומרים שכשכתב הבית הגדול והקדוש התכוון לבית כנסת שהיה בתוך הר הבית. אך מה יותר הגיוני בכך שהוא התכוון לבית כנסת בהר הבית ולא לבית כנסת למרגלות הר הבית, אם בכול מקרה לא התכוון ל'בית הגדול והקדוש' – בהמ"ק? ובאמת, כתב המהרי"ק (שורש ה', מובא במנחת יצחק ח"ה ס"א): "ויהי כהיום אשר קרה מקרה כי בעוה"ר ידו פרש צר על בית הכנסת שבירושלים ונתץ את הבית הגדול והקדוש" א"כ מצאנו שכ – 200 שנה לאחר הרמב"ם, המהרי"ק מכנה את בית הכנסת של ירושלים הבית הגדול והקדוש. וייתכן מאוד שהרמב"ם התפלל בבית כנסת שנחרב בימי המהרי"ק (מנחת יצחק חלק ה' סימן א').

ב. הגמ' במסכת בבא בתרא (דף ק"ל ע"ב) אומרת שאין למדין הלכה מפי מעשה רב עד שיאמרו לך הלכה למעשה ופירש הרשב"ם (ד"ה ולא מפי מעשה) שאם ראה רבו עושה מעשה לא יפסוק עפ"י שמא טעה בטעם הדבר. ובנד"ד הגרע"י שליט"א (יביע אומר ח"ה חיו"ד סימן כ"ה) והציץ אליעזר (ח"י סימן א') כתבו שייתכן שהייתה לרמב"ם מסורת על מקום המקדש בהר הבית שלא נשתמרה במהלך הדורות.

פרק ד' - קדושת עזרת נשים והחיל

כתוב במשנה (מס' כלים פ"א מ"ח): "החיל מקודש ממנו (מהר הבית) שאין עכו"ם וטמא מת נכנסים לשם". ויש לדון, האם איסור כניסת טמא מת לחיל הוא מדאורייתא או מדרבנן.

ג' מחנות במשכן ובמקדש

כידוע, במשכן היו ג' מחנות: מחנה ישראל – מקום חניית השבטים. מחנה לוויה – חניית הלוויים סביב המשכן. מחנה שכינה – חצר המשכן והמשכן. "וכנגדן לדורות: מפתח ירושלים עד הר הבית – כמחנה ישראל. מפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור – כמחנה לוויה. ומפתח העזרה ולפנים – מכנה שכינה". (רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ז), א"כ לכאורה כמו שבמשכן מת שולח ממחנה שכינה ונכנס למחנה לוויה, כך בבהמ"ק מותר למת להכנס למחנה לוויה עד שער ניקנור, וצריך לבאר מדוע הטמא משולח מהחיל ולא מהעזרה.

דעת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (בפירושו למשנה הנ"ל, ובהלכות בית הבחירה פ"ז ה"א) בשם התוספתא: "החיל ועזרת נשים מעלה יתרה בבית עולמים". וצריך לברר האם מעלת עזרת נשים והחיל היא מדאורייתא או מדרבנן. בהלכות בית הבחירה (פ"ז ה"ז) כתב הרמב"ם: "החיל מקודש ממנו שאין גויים וטמא מת ובוועל נדה נכנסים לשם" והשיג הראב"ד: "א"א אף זה מדבריהם". בהלכה הבאה כתב הרמב"ם: "עזרת הנשים מקודשת מן החיל שאין טבול יום נכנס לשם, ואיסור זה מדבריהם. אבל מן התורה מותר לטבול יום להכנס למחנה לוויה, וטמא שנכנס לעזרת נשים אינו חייב חטאת". מדברי הרמב"ם נראה שסובר שהמעלה היתרה בבית עולמים היא מדאורייתא, שכן הוא לא ציין שאיסור כניסת טמא לחיל הוא מדבריהם כמו הראב"ד, ועוד כתב שאיסור כניסת טבול יום לעזרת נשים הוא מדרבנן, משמע שמה שכתב לעיל היה איסורים מדאורייתא. ועוד כתב שטמא מת שנכנס לעזרת נשים פטור מחטאת, משמע שאיסור דאורייתא מיהא איכא (אל"כ מדוע לא כתב שאיסור זה מדבריהם כמו שכתב לגבי טבול יום), והסיבה שלא נעשים על איסור זה היא שאין נעשים על הלכה למשה מסיני. וכ"כ במהר"י קורקוס על הרמב"ם, ועיין בכס"מ בהלכות ביאת מקדש (פ"א ה"ו) שכתב בדעת הרמב"ם שכל מה שאפשר לפרש שקדושתו מהתורה, אומרים כן. אולם הרדב"ז כתב שאין דברי הראב"ד כאן השגה אלא פירוש, וגם לדעת הרמב"ם קדושת החיל מדרבנן.

דעות שאר הראשונים

רש"י (יומא מ"ד ע"ב) כתב במפורש שהמעלות שנשנו במשנה בכלים פ"א מ"ח הם מעלות דאורייתא, הלכה למשה מסיני. הגר"א שפירא זצ"ל (מנחת אברהם ח"א סימן כ"ג) הביא ראיה לכך שקדושת החיל היא מדאורייתא מהגמרא בזבחים (קט"ז ע"ב): "תניא רשב"י אומר עוד (קדושה) אחרת הייתה (מלבד ג' מחנות) וחיל עזרת נשים היא, ולא היו עונשין עליה". ואם רשב"י התכוון לקדושה דרבנן מדוע לא שנה עוד שתי קדושות אחת של עזרת נשים שאין טבול יום נכנס לשם ואחת של החיל.

ר"ח כתב על דברי רשב"י הנ"ל שהחיל ועזרת נשים חשובים כעזרה שמותר לאכול בהם קדשי קדשים, ומוכיח מכאן הגר"א שפירא זצ"ל (שם) שקדושת החיל מדאורייתא, שהרי אם קדושת החיל מדרבנן, לא ייתכן שלחכמים יש כוח להתיר לאכול קדשי קדשים מחוץ לעזרה. מאידך גיסא, הרמב"ן (על ספר המצוות מצוות עשה ע"ג) כתב: "והרבה מעלות של דבריהם נשנו שם דקתני החיל מקודש ממנו שאין עכו"ם וטמאי מתים נכנסים לשם ומן התורה נכנס אפילו למחנה לוויה". וכ"כ הר"ש והרא"ש על המשנה בכלים.

להלכה

לעניין הלכה²¹, א"א לסמוך על זה לקולא כיון שנמצאנו בספק האם זה מקום החיל ובספק האם האיסור מדאורייתא או מדרבנן. ואפשר לדון בזה בשני אופנים:

ספק ספיקא שאינו מתהפך – כלומר ספק האם איסור הכניסה לחיל הוא מדאורייתא או מדרבנן ואת"ל דאורייתא ספק האם זה מקום החיל. אך א"א לומר הפוך, ספק אם זה מקום החיל, ואת"ל שזה מקום החיל ייתכן שהאיסור דרבנן, שהרי על הצד שזה מקום החיל אסור להכנס אע"פ שזה איסור דרבנן. א"כ יש לדון האם אומרים ספק ספיקא שאינו מתהפך, וזו מחלוקת גדולה בראשונים (עין בשו"ת הריב"ש סימן קצ"ב ובשטמ"ק כתובות ט' ע"א) ובאחרונים (עין שו"ד יו"ד סימן ק"י דיני ספק ספיקא אות י"ג) כולל אחרוני דורנו (עין יחוה דעת ח"ו ס"י ובשו"ת היכל יצחק אבה"ע סכ"א), ואכמ"ל (ועין שו"ת, כללים מערכת הסמך כלל כ'). בנוסף לכך לדעת חלק מהאחרונים לא אומרים ספק ספיקא באיסור כרת (שו"ת, כללים, מערכת החית כלל כ'). ולכו"ע לא אומרים ספק ספיקא במקום שפשט המנהג כאחת מן הדעות (שו"ת, כללים, מערכת הסמך סוף כלל י"ח), ובנד"ד פשט המנהג שלא לעלות להר הבית (עין לקמן פרק ו').

ועוד, הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל (הר הבית עמ' שס"ב) כתב שאת הספק בבירור המקום אי אפשר לצרף לספק ספיקא כיוון שהוא קבוע וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי (שו"ד יו"ד סימן ק"י דיני ספק ספיקא).

אמנם, יש אומרים שאין לדון מקרה זה כספק ספיקא כלל כיון שספק דאורייתא ספק דרבנן לא נחשב ספק שהרי אסור וודאי, וספק הוא רק כשלא ברור האם מותר או אסור.

מחלוקת הרשב"א והרמב"ם – נחלקו הרשב"א והרמב"ם האם ספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן. לדעת הרמב"ם מדרבנן (הלכות טומאת מת פ"ט הי"ב), ולדעת הרשב"א מדאורייתא. א"כ, לדעת הרשב"א יש כאן ספק האם להחמיר מדאורייתא, כלומר האם יש להחמיר ולחשוש שמא כאן זה מקום החיל ואולי הוא איסור דאורייתא (כיוון שבספק מחמירים מדאורייתא). ואילו לדעת הרמב"ם הספק הוא האם להחמיר מדרבנן, כלומר האם לחשוש שמא זה מקום החיל, ואולי הוא אסור מדרבנן (כיוון שבספק מחמירים בדרבנן). ולפ"ז בנידון דידן שאנו עוסקים באיסור כרת, כיוון שגם הרמב"ם מודה שספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא (שם), יש להחמיר.

זאת ועוד, הבאנו לעיל את דעת הכס"מ שכל מקום שאפשר לומר שהקדושה מדאורייתא אומרים כן, וא"כ צריך להחמיר כדעת מרן הכס"מ, אע"פ שהרדב"ז חלק עליו. ועוד, טעמיו של המהר"י קורקוס מסתברים טפי, כמו שכתבנו בשם הגר"א שפירא זצ"ל.

²¹ את דרך פסיקת ההלכה במקרה זה לא ביררנו בעצמנו אלא שמענו מפוסקי הלכה מובהקים.

²² מלבד זה שבמציאות אי אפשר לסמוך על זה לקולא כיון שאי אפשר ללכת צמוד לכתלים כמש"כ לקמן (פרק ה').

פרק ה' - עלייה צמוד לכתלים

הרבה טועים לומר שאין בעיה הלכתית לעלות להר הבית וללכת צמוד לכתלים כיוון שלא ייתכן שהכותל של בית המקדש נגע בכותל של הר הבית. אך באמת גם בשטח צמוד לכתלים קיים הספק שמא היה שם החיל.

החיל צמוד לכותל המזרחי לדעת הרב גורן

ראיה לדברנו מהגאון הרב שלמה גורן זצ"ל, הרב גורן זצ"ל סובר שהסלע הנקוב "הצאחרא" – הסלע שעליו אמר הרדב"ז שהוא אבן השתייה – הוא לא אבן השתייה, אלא הוא השיתין – מקום המזבח. אמנם ע"פ מדידותיו יוצא, שאם נאמר כדברי הרדב"ז שה"צאחרא" הוא אבן השתייה יוצא שהחיל בצידו המזרחי הגיע לכותל המזרחי של הר הבית (עיין בספרו הר הבית מפה ה'). ונביא את חישובו בקצרה (הר הבית עמ' רי"ט): העזרה הייתה באורך 187 אמה מן המזרח למערב (מס' מידות פ"ב מ"ו ופ"ה מ"א), נוסף עליה את עזרת נשים שהייתה באורך 135 אמה (שם, פ"ב מ"ה), נוסף עליהם אורך עשר אמות של החיל (שם, מ"ג), נמצא שאורך שתי העזרות והחיל הוא 332 אמות. מסכום זה יש להוריד 11 אמה שהיו מאחורי קודש הקודשים עד חומת העזרה (פ"ה מ"א), נמצא שמהכותל המערבי של קודש הקודשים עד החיל בצד המזרחי ישנן 321 אמות כ-186 מטר (ע"פ אמה של החזו"א 58 ס"מ) ומה"צאחרא" עד הכותל המזרחי ישנן כ-186 מטר וא"כ החיל נגע שם בכותל המזרחי²³. א"כ, מדוע לא סביר שהחיל נגע בכותל של הר הבית? כמו שלפי חישובו של הרב גורן יוצא שלדעת הרדב"ז ע"פ אמת חזו"א החיל בצדו המזרחי צמוד לכותל המזרחי של הר הבית, כך יכול להיות בכל אחד מהכתלים שהחיל היה צמוד לכותל.

לכאורה ניתן להוכיח שהחיל לא היה צמוד לכתלים. המשנה (מידות פ"ב מ"ב) אומרת שכל הנכנסים להר הבית נכנסים דרך ימין ומקיפים ויוצאים דרך שמאל. ואם החיל היה צמוד לכתלים יוצא שטמאים מתים לא יכלו להיכנס להר הבית כלל כיוון שלא יכלו לעשות סיבוב.

יש להקדים שהכניסות השימושיות להר הבית היו שני שערי חולדה בדרום ושער קיפונוס במערב (פ"א מ"ג), וא"כ בשאר הרוחות אין ראיה שהחיל לא היה צמוד לכתלים כיוון שהטמאים היו יכולים להיכנס בשער קיפונוס ולצאת מאחד משערי חולדה. וגם בצד הדרומי מערבי ייתכן שהחיל היה צמוד לכותל בחלק מהמקומות וסגר את השער האמצעי (שער חולדה המערבי יותר) בפני מתים והם היו נכנסים משער חולדה המזרחי יותר ומקיפים את כל הר הבית ויוצאים משער קיפונוס במערב.

דעת הרב גורן

בהקשר זה, ראוי לציין כי רבים מן העולים היום להר הבית חושבים שהם ניתלים באשלי רברבי וסומכים על דעתו הרחבה מיני ים של הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל, וזו טעות גמורה, והאומרים כן נושאים את שמו לשווא. הרב גורן לא סמך על הרדב"ז כמו שכתבנו בשמו לעיל (פרק א'). אלא אך ורק על דעת הרמב"ם בפירוש המשנה "רובו מן הדרום", כמש"כ לעיל (פרק ג') ועפ"ז התיר שטח מצומצם בדרום ההר (הר הבית מפה ז', נספח 1).

אי אפשר ללכת צמוד לכתלים

זאת ועוד – וכאן נחרוג מעט מהדיון ההלכתי – כל מי שמביט קצת בתצלום אוויר של הר הבית (סידור המקדש ח"ב עמ' 548 ו-552, נספח 2) יכול לשים לב שבמציאות בלתי אפשרי להסתובב צמוד לכתלים. ראשית, באיזור הדרום

²³ יש לציין, שחישוביו של הרב גורן מתבססים על מדידות חיל ההנדסה, שאינן מדויקות, ולכן מי שסומך על הרדב"ז יכול לעלות במזרח קרוב לכותל.

נתון מסגד אל אקצה שצמוד לכותל הדרומי ושם אי אפשר ללכת צמוד לכותל. אמנם, ידוע שגודלו של הר הבית מצפון לדרום גדול הרבה יותר מת"ק אמה. ולכן צ"ל או שחלק מהצפון והדרום הוא תוספת מאוחרת כנראה מתקופת הורדוס, או שכשהמשנה אמרה שהר הבית הוא ת"ק אמה על ת"ק אמה אין הכוונה לגודלו, אלא שבתוך הר הבית קידשו רק ת"ק אמה על ת"ק אמה, כמש"כ פסקי תוספות (מידות פ"ב). בכל אופן יוצא שחלק מהדרום או מהצפון הוא כלל לא הר הבית, אך מנ"ל שלא כל התוספת הייתה בצפון וכל הדרום הוא הר הבית המקורי? בייחוד לשיטת הפסקי תוספות מנ"ל שלא כל השטח שלא קודש היה רק בצפון? כן נראה מלשונו של הרב גורן שאיננו יודעים היכן התוספת "ישנן תוספות להר הבית בצפון או בדרום או בשתי הרוחות גם יחד" (עמ' כ"ג וכ"ד).

כמו כן, בכותל המזרחי צמוד לשער הרחמים ישנו מבנה צמוד לכותל, ואחריו ישנו עוד מבנה יותר קטן. לאורך הכותל הצפוני ישנם בתים של ערבים, ובכותל המערבי צפונית ל'כותל' ישנו מבנה בגודל כמה מטרים. אי אפשר לעבור שם צמוד לכותל.

פרק ו' – מנהג ישראל

במשך הדורות נתנו הפוסקים משקל חשוב למנהג העולם, בוודאי כשהוא מונחה ע"י תלמידי חכמים. מקור הדברים הוא בילקוט שמעוני (משלי תתק"ס): "אל תסג גבול עולם – אם ראית מנהג שעשו אבותינו אל תשנה אותו". והסברא שבזה מובאת בפוסקים (שו"ת הרא"ש כלל נ"ה, שו"ת מהרי"ק שורש נ"ד, ועוד) שכיוון שגדולי ישראל לא מיחו במנהג נראה שהם מסכימים עמו וסוברים שכן ההלכה, א"כ פשוט שלמנהג שהונהג ע"י גדולי ישראל יש משנה תוקף. בשו"ת יהודה יעלה (ח"א חאו"ח סימן כ"ו) כתב סברא נוספת לסמכות המנהג: "דאטו כולי עלמא פושעים נינהו?" ונראה שסובר שיש במנהג חזקה ציבורית כיוון שלא ייתכן שכל ישראל פושעים. דברים חריפים במיוחד כתב הנודע ביהודה (מהדו"ק חיו"ד סימן נ"ד) לחכם אחד שרצה לבטל מנהג: "מכאן ולהבא יהא זהיר ברוחו שלא יקפוץ לבטל שום מנהג, אף שהמנהג גרוע בלי הוראת חכם הראוי להוראה".

ועיין בשו"ת מהר"י קולון שכתב (שורש : " :

כידוע, המנהג במשך הדורות שלפנינו היה לא להיכנס להר הבית. אולם, יש שרצו להוכיח שמנהג זה הונהג בטעות בתקופה שבה לא נתנו ליהודים להיכנס להר הבית²⁴. בפרק זה נברר שבמהלך כל הדורות מהראשונים ועד לדור אחרון המנהג הקבוע בישראל הוא שלא להיכנס להר הבית כלל, אלא לשאת תפילה לבורא עולם על כתליו.

ר' אשתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח (פרק ו') מוכיח שמותר להתקרב לכותלי הר הבית ואין לחשוש שמא אינם הכתלים המקוריים וגם השטח שלפניהם הוא הר הבית, והוסיף: "אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו. וכבר בקש מהאל יתברך שלמה בתפלתו (מלכים א' ח, ט) שתקובל תפלת המקום ההוא", והביא את דבריו להלכה בפאת השולחן (סימן ג' י"ב).

הרה"ג ר' חנוך זונדל גרוסברג (נעם י"א) מוכיח ע"פ אגרות מארץ ישראל שהמנהג בכל הדורות היה לא להיכנס להר הבית אלא להתפלל על שעריו, ונביא את תמצית דבריו :

באגרת ר' שמואל בן ר' שמשון שבא בשיירה עם ר' יהונתן מלוניל כתב: "ונבוא להשתטח עד לפני העזרה ונפול על פנינו לפני **שער שכנגדו מבחוץ** מרוח לעין עיטם (בכיוון עין עיטם) ושמה שער שכנגדו כותל המערבי".

באגרת הרמב"ן כתב: "כי עליתי אל הר הזיתים המכוון כנגד הר הבית ... ושם כנגדו בית המקדש ... ושם כנגד בית המקדש קראתי חרוזותיו ובכיתי בכיה רבה ... ובבואי **כנגד הר הבית** הגדול והקדוש...".

באגרת ראשי עדת ירושלים אל הגולה (לפני כ' – 900 שנה) כתבו: "וזה תמיד בקשתינו כן במקדש מעט, כן בהר הזיתים, בהקבץ אחינו בית אל ירושלים ... לרצות אבנים לחונן עפרותיה **ולסובב על השערים** ולהשתטח בתפילה ובתחנונים ... **ויתפללו על שעריה** ולא יהיה ממחה בידם".

באגרת ר' ישראל מפירושא כתב: "שער הרחמים ... סגור בשער של ברזל היינו דלתות ואין שום **אדם נכנס שם מצד האסור**".

²⁴ עיין הר הבית עמ' ש"מ – שני"ט שם מביא הרב גורן הרבה מקורות ליהודים שנהגו במהלך הדורות לעלות להר הבית, אך כפי שהוא מציין שם מהמקורות שלו עולה שיהודים אלו נהדו להיכנס גם למקום המקדש עצמו רח"ל ולא חששו לדעת הרמב"ם ורוב הראשונים, ולכן ברור כשמש שנהג זה אינו מעלה ואינו מוריד אצלנו אלא הוא מנהג טעות שב"ה נתבטל מכבר.

כתוב בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן קע"ה): "מיום שחרב בית המקדש אין טומאה וטהרה ואין עלינו חובה לטבול ... שאין עלינו טבילה מן התורה אלא לביאת מקדש אבל עכשיו דאין מקדש קיים, אין עלינו טבילה".

הגאון בעל הציץ אליעזר (חלק יא סימן טו) הביא מה שכתב הגר"י חי זריהן: "מאלפים גם דברי מוסרו של הרב הישיש הנ"ל להרב בראווער בעל הדלתי לבנון (שרצה להתיר כניסה להר הבית) בראשית חכמת תשובתו ביראת ד': טרם כל אמינא לדידיה אימא לי איזי, האם לא מסכים כת"ר שזאת ההוראה היא דבר התמוה לרבים, שהרי הוא צועק להם שיכנסו. מטעם שזה גדר גדול אצל ישראל לבל יקרב איש ישראלי לדרך כפות רגליו לפנים מן הכותל ושה אף תשב"ר ידוע הוא אצלם, וכת"ר בא לעשות חדשה בארץ ולהשוות את כל העולם טועין הפך המקובל והמוסכם בלבבות כל ישראל ... ובכן אף אם לו יחיבנא ליה כל דיליה עליו נאמר מליצת הגאון חתם סופר החדש אסור מן התורה עכ"ל. ובסוף דברי תשובתו אחרי שכותב גם לסתור דברי הרב הנזכר עפ"י מקוריות ההלכה מעיר למוסר אזנו כי ממהר להשיבו בו ביום כדי שיהא סיפק בידו לחזור בו מדבריו מיד כדי שלא יכשלו רבים להכנס אל הקדש פנימה ובפרט בזה"ז שיש הרשות לזה עיי"ש".

פרק ז' – מחקרים

בקרב החוקרים ישנן ארבע דעות עיקריות לגבי מיקומו של המקדש בהר הבית:

השיטה הדרומית – מקום המקדש היה בדרום הר הבית, בשטח הפנוי שבין מסגד אל-אקצא לרמפה שעליה כיפת הסלע. הטענות של בעלי שיטה זו הם, שרק כך יכלה אמת המים שבאה מחברון לזרום בירידה לכיוון העזרה. עם אמת מים זו שטפו את העזרה. ועוד, רק במקום זה הסלע הטבעי לא פרץ ברצפת העזרה.²⁵

השיטה התכונה א' – קודש הקודשים היה במקום כיפת הסלע והצכרא (האבן שבכיפת הסלע) היא אבן השתייה. הטענה של בעלי שיטה זו היא, שהצכרא זה המקום היחידי שבו אבן הסלע בולטת מעל פני השטח, ודבר זה היה רק באבן השתייה, אם לא נאמר ששם אבן השתייה (אלא כל מקום אחר בבהמ"ק), יוצא שעזרת נשים הייתה מתחת לפני הסלע הטבעי, כיוון שהיא הייתה יותר נמוכה מקודש הקודשים דבר שכמובן לא ייתכן.²⁶

השיטה התיכונה ב' – הצכרא הנ"ל היא לא מקום אבן השתייה, אלא מקום המזבח. טענתם של בעלי שיטה זו היא, שצורת האבן ומידותיה תואמת את תיאור השיתין שהיו מתחת המזבח בדחז"ל.²⁷

השיטה הצפונית – המקדש היה צפונית לכיפת הסלע במקום הנקרא כיפת הרוחות. הראיה שהובאה לשיטה זו מבוססת על כך שמקום שריפת פרה אדומה בהר הזיתים מקביל למקום המקדש, ואכמ"ל.²⁸

הטופוגרפיה של הר הבית ומיקום המקדש

הדעה המקובלת בקרב רוב החוקרים היא השיטה התכונה א' - שהצכרא היא אבן השתייה, וכיפת הסלע בנויה על מקום קדש הקדשים. כמשי"כ לעיל, טענתם העיקרית של האוחזים בשיטה זו היא שיש בידינו את הפרשי הגבהים בין המקומות השונים במקדש: המזבח היה בעזרת כהנים, במרחק אחת עשרה אמות מזרחה לו נמצאת עזרת ישראל שנמוכה מעזרת כהנים בשתי אמות וחצי (מסכת מידות פ"ב מ"ו), במרחק של עוד אחת עשרה אמות מזרחה מן המזבח מתחילה הירידה לעזרת נשים בחמש עשרה מעלות של אמה על חצי אמה (שם מ"ה) דהיינו מרחק שבע אמות וחצי. נמצא שבמרחק עשרים ותשע אמות וחצי (11+11+7.5) מזרחה מן המזבח גובה הקרקע נמוך בעשר אמות (2.5+7.5) מגובה הקרקע במקום המזבח. וע"פ המדידות אם ננסה למקם את הפרשי הגובה הנ"ל בשטח, כשנמקם את המזבח בצכרא יוצא או שהמזבח היה באויר, או שעזרת נשים הייתה מתחת פני הקרקע. הדרך היחידה שעל פיה אפשר למקם את הפרשי הגובה האלה **במרכז** הר הבית היא, שהצכרא היא אבן השתייה. אולם, אדריכל טוביה שגיב (תחומין כ"ח) טוען נגד שיטה זו שגם כך, יוצא שהסלע בלט במספר מקומות ברצפת העזרה, אך הרב זלמן קורן תירץ (חצרות בית

²⁵ עיין תחומין י"ד וכ"ח מאמריו של אדריכל טוביה שגיב.

²⁶ עיין בספר חצרות בית ה' לרב זלמן קורן (בעיקר בפרק חמישי).

²⁷ עיין בדברי הרב גורן זצ"ל בספרו הר הבית פרק כ'.

²⁸ עיין במאמרו של פרופ' אשר קאופמן "בית המקדש השני צורתו ומקומו" בקובץ "הר הבית מקומו וגבולותיו" עמ'

ה' עמ' 316) שייתכן ששילבו את אבן הסלע של הר הבית בבניין בית המקדש כמו שכתוב במשנה (כלים פ"ו מ"ב) שבלכת הנזירים הסלע הטבעי היה גלוי ובולט בתוך הלשכה. מחזיקי השיטה המרכזית סוברים שבדרום או בצפון הר הבית לא ניתן למקם את המקדש, כיוון שא"כ יוצא שבהמ"ק לא היה בפסגת הר הבית, ובידוע שקדש הקדשים היה בפסגת הר הבית (חצרות בית ה' עמ' 277).

הבעיות בשיטה המרכזית

נקודת התורפה המרכזית של שיטה זו היא, שאין הכרח לומר שהפרשי הגובה שקיימים לפנינו הם הפרשי הגובה שהיו קיימים בזמן המקדש. אמנם הכפתור ופרח (פרק ו') דן בהיתר להתקרב לכתלי הר הבית, וכתב שאין לחוש לכך שהכותל המזרחי אינו כותל הר הבית אלא כותל העזרה, כיוון שלא הגיוני ש"נאכל מן ההר כל כך" ולכאורה גם הוא הסתמך על זיהוי טופוגרפי. אך החילוק ברור: הכפתור ופרח דן במקום שבו רואים בבירור שנגמר ההר, שם לא ייתכן לומר שההר נמשך עד הר הזיתים ונחתך במהלך הדורות, אך בנידון דידן לא מדובר על קטע שלם מההר שנחתך אלא על הפרשי גבהים של מספר מטרים באיזורים מסויימים. נציין, שייתכן שמאבן הסלע של הר הבית חצבו הרומיים אבנים לבנייה באיזור ירושלים, כך שאין הכרח לומר שהמצב הטופוגרפי של ההר כיום הוא אותו מצב שהיה לפני חורבן הבית. וכן כתב הרדב"ז (ח"ב ס' תרל"ט) כאשר נשאל על כך שבדחז"ל כתוב שהר הבית גבוה מכל ירושלים, ואילו במציאות רואים שירושלים גבוהה יותר מהר הבית. ותירץ הרדב"ז: "דע כי ב' דברים גרמו זה והוא כי בהיות כי עכו"ם כבשו את הבית כמה פעמים ומשנאתם אותו **ערו ערו עד היסוד בו**. ועוד, כדי שלא יהיה גבוה ממקום שלהם. ולפי שהמקום מדרון הגשמים היו שוטפין מידי שנה בשנה את העפר שהיה תיחוח ומוליכין אותו עד ששפל קרקעות הר הבית. וגם מלכי העכו"ם היו חופרים כדי לגלות יסודות הבית לבנות עליהם חומת הבית". א"כ, לדעת הרדב"ז פני הקרקע ואפילו פני הסלע הטבעי שישנו לפנינו אינו בהכרח פני השטח של זמן הבית. וכבר העיר על כך הרב זלמן קורן שליט"א בעצמו (שם עמ' 309): "ואמנם, אילו קבעו הקובעים ברוח הקודש כי אכן במקום שנמצאת היום הצכרה היה פעם מקום המזבח לא היה בזה קושי כלל. כי אפשר ששם היה מקום המזבח והיה המקום גבוה יותר ונאכל מן הקרקע הרבה עד היום". וא"כ גם לדעתו הראיה מהטופוגרפיה של הר הבית אינה מוכרחת, ולא ייתכן לסמוך על הערכות אלו בכל איסור וק"ו באיסור חמור של כרת²⁹.

כבר כתבנו לעיל כי הסיבה שבעלי השיטה המרכזית מתנגדים למיקום המקדש בדרום או בצפון הר הבית היא, שפיסגת הר הבית המצאת במרכז ובית המקדש היה בפסגת הר הבית. אולם, אין זה מוכרח.

חז"ל אמרו בכמה מקומות (קידושין ס"ט ע"א, סנהדרין פ"ז ע"א, זבחים נ"ד ע"ב) שארץ ישראל גבוהה יותר מכל הארצות ובית המקדש גבוה יותר מכל ארץ ישראל. אך אין מכך ראיה שבית המקדש היה בפסגת הר הבית שהרי במציאות אנו רואים שזה לא נכון – ארץ ישראל לא יותר גבוהה מכל הארצות וירושלים לא יותר גבוהה מכל ארץ ישראל. המהרש"א ביאר שכיוון שכדור הארץ הוא

²⁹ שאלנו את הרב זלמן קורן שליט"א איך אפשר לסמוך על ראיה זו אם אינה מוכחת? וענה שלדעתו הרבנים שסומכים על ראיה זו (הוא אוסר לעלות להר הבית מכמה טעמים), סוברים שאפשר לסמוך על כך שפני השטח נשאר כמו שהם היום כיוון שאנו בשעת הדחק של חשש ממסירת ההר לנוכרים וחוסר מודעות של עם ישראל להר הבית. וצ"ע אם ראיה זו מספקת ע"מ לסמוך עליה אפי' בשעת הדחק, ואם אפשר מבחינה הלכתית להגדיר את המצב שעת הדחק, ואם עלייה להר הבית תפתור את הבעיות שבגינם הגדרנו את המצב שעת הדחק.

עגול כוונת הגמרא היא שבית המקדש הוא האמצע של העולם, ויש מסבירים שכוונת הגמרא היא שמבחינה רוחנית בית המקדש הכי גבוה, ועפ"י א"א להוכיח שבית המקדש היה במקום הכי גבוה בהר הבית

במשניות במסכת מידות (פ"ב מ"ה ומ"ו ובפ"ג מ"ו) מבואר שמעזרת נשים לעזרת ישראל הובילו חמש עשרה מעלות, ועזרת כהנים הייתה גבוהה מעזרת ישראל בשתי אמות וחצי, ולפני האולם היו י"ב מעלות. וא"כ יוצא שהאולם היה במקום הכי גבוה ועזרת נשים במקוון הכי נמוך. אלא שכל זה נכון ממזרח למערב שכיוון שעזרת נשים הייתה מזרחית להיכל לא יכול להיות שעזרת נשים הייתה בנויה על אבן הסלע במקום שהוא יותר גבוה מההיכל, אך אין זה מוכיח שבית המקדש לא היה כולו בנוי מתחת לפסגת ההר כגון דרומית או צפונית לפסגת ההר, בעלייה ממזרח למערב. גם לו יצוייר שחייבים לומר שבית המקדש היה בפסגת הר הבית, הרי כבר הבאנו לעיל את דעת הרדב"ז שההר השתנה מכמות שהיה בזמן החורבן, ולכן ע"פ הרדב"ז ייתכן שבזמן המקדש פסגת הר הבית הייתה בדרום או בצפון.

סיכום

ניתן לומר שהרבנים שמתירים עלייה להר הבית בזמן הזה נחלקים לשתי אופנים:

- א. רבנים שסומכים על תשובת הרדב"ז, בצירוף מחקרים טופוגרפיים שמזהים את מקום אבן השתייה (הגר"ד ליאור שליט"א, רבני 'אל הר המור' והתנועה לכינון המקדש).
  - ב. רבנים שסומכים על דעת הרמב"ם בפירוש המשנה 'רובו מן הדרום' (הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל ויבדלח"א הרב יצחק שילת שליט"א).
- הוכחנו שאי אפשר לסמוך על שיטת הרדב"ז כיוון שבמהלך הדורות חלקו עליו רבים (פרק ב'), וכן שההוכחות הטופוגרפיות אינן אלא השערות בעלמא חסרות כל משמעות הלכתית (פרק ז'). הוכחנו עוד שא"א להסתמך על שיטת הרמב"ם כיוון שהר"ש והרא"ש חולקים עליו, וכיוון שגם לדעתו אי אפשר לברר את מקום החיל (פרק ג').
- רבים טועים וסוברים שלא ייתכן לאסור ללכת צמוד לכתלים, כתבנו שמלבד שבמציאות אי אפשר ללכת שם, גם שם יש את החשש שמא זהו מקום החיל (פרק ה').
- ישנם רבנים שבהקשרים שונים רצו להקל בכניסה למקום החיל, כיוון שאינה אלא איסור דרבנן, הוכחנו את דעת הגר"א שפירא זצ"ל שיש לחשוש לשיטות שקדושת מקום החיל היא דאורייתא (פרק ד').
- ישנה שמועה שנפוצה מאוד בקרב הציבור שאין אף דעה שישנו איסור הלכתי לעלות להר הבית, בהקדמה הבאנו את דעתם של רבים מגדולי ישראל שטענו במפורש שהכניסה להר הבית היא איסור הלכתי של כניסה למקומות האסורים שעונשה כרת, ולא גזירה וכד' הלא הם הגאון הרב בצלאל זילטי הגאון בעל הציץ אליעזר, הגאון בעל המנחת יצחק, הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל, הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל ויבלט"א הרב אביגדור נבנצל שליט"א. בוודאי שאין להעלות על הדעת ח"ו שכל גדולי ישראל שאסרו לעלות להר הבית בזמנינו לא בדקו את הנושא כראוי.
- וכך אמר הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל ביום ירושלים תשס"ו בישיבת מרכז הרב: "ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל, ובתוככי ירושלים הר הבית מקודש יותר, ואסור לטמאים להיכנס לתוכה. ופשוט וברור כי ע"פ ההלכה אסור להיכנס לתחומי הר הבית, ולא מפני שאין המקום ברשותנו אלא בהכרה מפני העניין הציווי הגדול והעמוק של מורא מקדש - לא מן המקדש אתה ירא אלא מפני שציווה על כך, זה הלשון של חז"ל. וכך היה נוהג גם מרן הרב זצ"ל לחזור על היסוד הזה, וכך הוחלט מאז ומקדם על ידי גדולי ישראל והרבנות הראשית לישראל. יש כאן פלא איך, איך, מעודדים יהודים לעלות להר הבית? אל לנו לשנות כי הוא זה בעניין ההלכה זו, ממה שנהגו בכל הדורות בנוגע לשמירת קדושת המקום. כשם שקיבלו שכר על הדרישה כך יקבלו שכר על הפרישה. הרצ"ה זצ"ל סיפר שכשהביאו לו ספר שחובר בשעתו על היתר כניסה להר הבית במקומות מסוימים אמר להם: נאך אשטיקלע כרת, נאך אשטיקלע כרת העניין הזה".

מכתב א' - שאלות על המאמר

זהו קובץ שאלות ותשובות שקיבלנו מבחור שקרא את המאמר. הרבה מהשאלות חוזרות על עצמן, ואולי תהיה מהם תועלת לציבור.

בס"ד

פרק ב – מקום אבן השתיה

*דעת הפתור ופרח – ראה ב'חצרות בית ה' פרק שלישי סימן ה, שמביא את ישובו של הרב נח בראבר, שביאר שכוונת הכפתור ופרח לקצה הדרומי של השליש הימני, כי שלישי ראשון לפי הבנתו הוא השליש הימני לכותב מימין לשמאל.

אם אני מבין נכון כוונתו שהכפתור ופרח עמד על הר הזתים וראה את הכותל המזרחי, וע"ז כתב שאם תחלק את הכותל לשלשה חלקים, שער שושן יהיה בשליש הראשון, דהיינו בשליש הצפוני, מצד קרן מזרחי דרומי של השליש הצפוני.

כיוון שהכפתור ופרח רוצה לתאר מה מקומו של שער שושן הוא לא יכול לכתוב דברים שתלויים במקום בו עמד בעת כתיבת הדברים. ואבאר דברי: אם הכפתור ופרח היה עומד בכותל המערבי, פירוש הדבריו הוא ששער שושן נמצא בשליש הראשון, דהיינו השליש הראשון מימין הוא השליש הכי דרומי. ימין ושמאל תלויים במקום של העומד. יוצא, שהכפתור ופרח השאיר אותנו ללא ידיעה מהו מקום שער שושן. אם כוונתו הייתה למקום שמול כיפת הסלע היה לו לכתוב ששער שושן נמצא בקצה הדרומי של השליש הצפוני.

עכ"פ גם לולא דחייה זו, מה עדיף פירושו על הפשט הפשוט שעליו חושב כל אדם שקורא את הכפתור ופרח. כשקראת אותו פעם ראשונה, הבנת כמו הרב בראבר, או כפשט הפשוט? הוא צריך להביא ראיה לדבריו. ייתכן שלו היה ברור מסיבות אחרות שכיפת הסלע זה מקום אבן השתייה, ולכן היה מוכרח לפרש כך את הכפתור ופרח. ראיתי בשם הב"י שעדיף לנו לסבול דוחק הלשון מאשר לסבול דוחק העניין. מקובל עלי שלפעמים מוכרחים להידחק בלשון הפוסקים, אך זה כאשר יש הכרח לבארם שלא כפשוטם.

גם אני נדחק קצת בלשון דרך הקודש, כיוון שאיני יכול לקבל את הפשט הפשוט של דבריו. אך כאן איני רואה שום סיבה להוציא את דברי הכפתור ופרח מפשוטם של דברים.

ולגבי מה שאמרתה שהכפ"פ לא ציין מסורת זו, אפשר לתרץ בפשטות שכיוון שהיתה מסורת כל כך ברורה ופשוטה בדבר אז לא ראה צורך אפילו לצינה.

אתה יוצא מתוך נקודת הנחה שישנה מסורת ברורה ופשוטה בדבר, אולם עד כמה שידוע לי בשום מקום לא מוזכרת ידיעה זו כמסורת. אני הערתי כבר במאמר על דרך התפרצות השמועה הזאת, ולא ראיתי בשום מסמך, תורני ולא תורני שיש מסורת כזו. יש הרבה ספרים שמציגים ידיעה על סמך שמועות וסיפורים עממיים (ובהקשר שבו הם מציגים את הדברים אין בכך כל בעיה), אך לא מצאנו בשום מקום מסורת נאמנה על זה. ציטטתי במאמר את דעת הרב גורן זצ"ל: "איך אפשר לסמוך על סיפורים עממיים ואגדות המסורות איש מפי איש ללא עדות נאמנה", "קשה להסתמך בקביעת ההלכה על המסורת הערבית, על אף שהמסורת היהודית זהה למסורת זו" (הר הבית עמ')

קפ"א וקצ"ח). אם תמצא מקור אחד שמורה על כך שישנה מסורת רצינית שאפשר לסמוך עליה מבחינה הלכתית, תשלח אלי. אמנם, גם בדורנו נפוץ לשמוע שכיפת הסלע זה מקום קודש הקודשים, אך אם הכפתור ופרח היה יודע שזו מסורת רצינית, היה עליו לציין זאת. עם זאת, איני חושב שהראיה מכך שהכפתור ופרח לא הביא את המסורת הזו היא ראיה גמורה.

*דעות נוספות שחולקות על הרדב"ז – לגבי דעת הרח"א ב'דרך הקודש' הרב קורן סובר שכיוון שמדובר בדבר הנראה לעין, ומדוע לשקר בדבר שניכר בו שהוא שקר, למרות שהוי כנגד התלמוד, ששם משמע שאבן השתיה היא חלק מן הסלע הטבעי, קיים חשש שבאמת היא עומדת בצורה מיוחדת, הבנה זו מצטרפת לדיוק של 'כיצד'.
לא כ"כ הבנתי למה כוונתך- איזה חשש קיים? שהיא עומדת בצורה מיוחדת כך שהיא באויר למרות שהיא חלק מהסלע הטבעי? זה לא מציאות?

ובאמת לו יצויר שהרח"א היה בטוח שהצ'כרא היא אבן השתיה וכל הגויים שנכנסים לראות אותה אומרים שהיא באויר, והרח"א לא היה יכול להיכנס בגלל שהוא יהודי, אז הוא היה צריך לומר למרות של כל מי שרואה את האבן, אומר שהיא באויר, ברור שזה שקר כי זה הפך התלמוד למרות שאני אף פעם לא ראיתי אותה.
גם את זה לא הבנתי: המציאות היא שהרח"א יודע שהגויים טוענים שזו אבן השתיה, והגויים שנכנסים לשם טוענים שהיא באויר, ולו אסור להיכנס בגלל שהוא יהודי.
אשמח אם תפרט יותר את הטענה, לא כ"כ הבנתי למה התכוונת.

לגבי דברי ר' חיים נאטנזון כתב הרב קורן במעלין בקודש: "...ההקשר של הדברים בספר עבודה תמה, שהוא למעשה קריאת תיגר על קביעתו ההלכתית של הרדב"ז, נראה תמוה. הרדב"ז אמנם לא דיבר על חידוש הקרבנות, אך סמך על הזיהוי הלכה למעשה לעניין כניסה למקום. אמנם הרשות נתונה עד גבול מסוים להביא ראיות נגדו ולחלוק על דבריו, וייתכן שעל פי ראיה ראויה, הרשות נתונה לר' חיים נאטנזון לחלוק על דברי הרדב"ז; אבל בוודאי אין הרשות נתונה לשאול האם הרדב"ז היה אדם אחראי וידע על מה הוא מדבר, ועל סמך מה הוא מדבר. וחזקה על הרדב"ז שלא קבע את מה שקבע אלא אחרי שמנקודת מבטו היו לכך סימוכין מספיקים, ואין רשות להטיח בו האשמות כאילו פסק הלכה על סמך פנטזיות ערביות, מבלי להבין שעל פי דין אי אפשר לסמוך על דברים שכאלו, ומשום כך לבטל את דבריו. ואילו כתב הרדב"ז: "נראה לי כי אבן השתיה היא תחת הכיפה הנקראת אצלם אלסכרא", החרשתי. אבל קריאת תיגר על דברים שהרדב"ז כתב עליהם: "כי הדבר ברור... בלי ספק", מבלי ראיה כלשהי נגד דבריו, נראית חריגה מוזרה מאוד מדרכי הפוסקים לדורותיהם.
אני מעריך שקראת גם את תגובת ר' יונתן אדלר לדברי הרב זלמן קורן, מה שאכתוב זה קצת הוספה על תגובתו.

ראשית, הרב זלמן קורן הקצין מאד את דעת העבודה תמה, העבודה תמה כמו שכתב הרב זלמן קורן עצמו "העלה טענה כבדת משקל אשר בהחלט יש צורך לדון בה", הוא לא שאל האם הרדב"ז היה אדם אחראי והאם הוא יודע על מה הוא מדבר. מכח אותה טענה כבדת משקל הוא סבר שלא ניתן לסמוך על דעת הרדב"ז.

האם כל פעם שפוסק יקשה קושיא חזקה על הפוסק שלפני וידחה את דבריו נטען: וכי הפוסק פסק כן 'מבלי להבין שעל פי דין אי אפשר לסמוך על דברים שכאלו'??

אני רוצה להביא דוגמא ע"מ להמחיש את הדברים, הרדב"ז סובר שמצטער פטור משניים מקרא ואחד תרגום, כמו שמצטער פטור מן המצווה, והקשו עליו גדולי הפוסקים, וכי נבטל כל מצווה שצריך להצטער בקיומה? הפטור של מצטער מסוכה הוא מיוחד, משום "תשבו כעין תדורו". בלי להיכנס לסוגיא (שאני גם לא מכיר אותה כ"כ), האם שייך שיקום פוסק רציני ויודיע שהוא סומך על הרדב"ז, כיוון שהרדב"ז היה "אדם אחראי וידע על מה הוא מדבר"?? יוסיף אותו פוסק ויטען ש"חזקה על הרדב"ז שלא קבע את מה שקבע אלא אחרי שמנקודת מבטו היו לכך סימוכין מספיקים, ואין רשות להטיח בו האשמות כאילו פסק הלכה על סמך" ראיות לא רציניות מדין מיוחד בסוכה שאין ממנו כלל ראיה לשאר המצוות, "מבלי להבין שעל פי דין אי אפשר לסמוך על דברים שכאלו". איזה פוסק רציני היה סומך על סברות כאלו? וכי אסור לעבודה תמה לחלוק על הרדב"ז במידה ויש לו "טענה כבדת משקל כנגדו"??? הלזה יקרא חריגה מוזרה מאד מדרכי הפוסקים לדורותיהם??

"הנני מוכרח להודות בעניין זה שאני הדל לא הבנתי כלל את דברי הרב קורן. במשפט אחד כותב הרב קורן שהעבודה תמה "בא לפקפק בדבריו של הרדב"ז מבלי ראיה נגדו". במשפט שאחרי זה, כותב הרב קורן ש"העבודה תמה העלה טענה כבדת משקל אשר בהחלט יש צורך לדון בה". (לפני עשרים וחמש שנה, כתב הרב קורן באותו עניין "טענות קשות אלו חוסמות למעשה כל אפשרות של בירור מעשי בשאלת מקום המזבח וגבולות העזרה"). אחר כך, בסופו של אותו משפט, תמה הרב קורן על עצם קושיית העבודה תמה' מפני שלא ייתכן להקשות קושיא כל כך חזקה על הרדב"ז שוודאי היה "אדם אחראי וידע על מה הוא מדבר ועל סמך מה הוא מדבר". ואין לי מה לענות אלא שזוהי דרכה של תורה - להעלות טענות קשות ולהקשות קושיית חזקות!" (מתוך תגובת ר' יונתן אדלר).

לאחר עיון ובדיקה בספר עבודה תמה ובספר דרישת ציון נראים הדברים, שמעניי הרב נאטנזון נתעלמה העובדה שמדובר בקביעה הלכתית של הרדב"ז, והיה נדמה לו שהרב קלישר החליט מדעתו כי ניתן לסמוך על זיהוי הצכרה כאבן השתייה משום ש"רבים אומרים" שהיא אבן השתייה (הביטוי "רבים אומרים" נמצא גם בספר דרישת ציון וגם בספר עבודה תמה בציטוט מדרישת ציון); וכנגד קביעה הלכתית זו, שייחס אותה לרב קלישר, טען הרב נאטנזון מה שטען, ולא העלה כלל על דעתו עם מי באמת יש לו עסק, וכי הרדב"ז הוא זה שקבע להלכה כי הדבר ברור בלי ספק".

לאור מה שכתבתי לעיל נראה לי ברור שאין יסוד לטענה שהעבודה תמה לא ראה את דברי הרדב"ז וחזקה על האחרון שראה את דברי הראשון כל זמן שלא נוכיח להיפך.

מה שהביטוי "רבים אומרים" מופיע בדברי העבודה תמה, זה משום שהוא תמיד מצטט את הרב קאלישר, ומגיב לטענותיו (ספרו נכתב כתגובה לספר 'דרישת ציון').

זאת ועוד, הויכוח של הרב נאטנזון עם הרב קלישר הוא על חידוש העבודה שבו חייבים מקום מדויק ביותר בשביל לדעת את מקום המזבח, וצריך "להראות באצבע על האבן בעיניו בכדי שיוכל למסור האב לבן", לעומת עליה להר שניתן להעביר את מקום אבן השתיה באופן כללי יותר ואז לקחת מרחק בטחון.

בעקבות דבריו חזרתי וקראתי את דברי העבודה תמה. אין לי ראייה לכך שהוא היה טוען כך גם לגבי עליה להר הבית, אך נראה לי שפשטות דבריו הם שאין בכלל מסורת מוצקת ברמה כזו שאפשר לסמוך עליה, ולא שיתכן ויש מסורת אלא שהיא לא מספיק ממוקדת. בכל אופן, נראה לי שלא עלי להוכיח שהוא כן היה טוען כך גם לגבי עליה להר הבית, אלא אם אתה רוצה לטעון שהמחלוקת שלו מצטמצמת רק לחידוש העבודה מהטעם שהזכרת עליך להביא ראיה.

*אמיתות המסורת – בהערה 10, לא הבנתי מדוע אם הרדב"ז לא הזכיר מסורת יכולים גדולי הפוסקים בדורנו לבוא ולומר שהתבסס להלכה להתיר איסור כרת על פי דבר שאינו ראוי לסמוך עליו?!

זה דומה למה שכתבתי לעיל, בכל היתר שנמצא בדברי אחד מגדולי הפוסקים, מוטל על הפוסקים בדורות שאחריו לברר מה שורש דבריו, והאם לדעתם אפשר לסמוך על דעת אותו גדול. אולם, אילו הרדב"ז היה כותב שיש לו מסורת ברורה ועדות נאמנה איש מפי איש, אף אחד מגדולי הפוסקים לא היה יכול לבא בדור מן הדורות, ולטעון כלפיו שהוא משקר ח"ו, ובאמת אין בידו מסורת. אבל כיוון שהוא לא כתב בפירוש שיש בידו מסורת שעברה במהלך הדורות איש מפי איש, מוטל על גדולי ישראל לנסות להבין מניין שאב את דבריו, וכיוון שהאפשרות שהייתה לו מסורת לא מסתברת, כמו שכתבתי בשם הרב זלמן קורן שליט"א, ייתכן, לדוגמא, שסמך על זה להלכה כיוון שכך היה ידוע לכל ילד וילדה, או שסבר שיש לשמועת הגויים דין של מסיח לפי תומו. באו גדולי ישראל – דרך הקודש, העבודה תמה, השאילת דוד, התפארת יעקב (לא כתבתי גדולי הפוסקים בדורנו אלא גדולי הפוסקים בדורות הבאים), ואחריהם גדולי דורנו הרב ז'ולטי, הציץ אליעזר, הרב גורן, וגדולים נוספים, וסברו שאין בידינו לסמוך על זה כל זמן שאין בידינו מסורת מוצקה, אע"פ שכפי הנראה הרדב"ז כן סמך על זה ללא מסורת מוצקה. כמו שבהלכות שבת (או שניים מקרא ואחד תרגום) אף פוסק לא יסמוך על כל סברא או טענה שהרדב"ז כתב בעצימת עינים. בודאי שיש משקל עצום למה שמוזכר בספרי גדולי הפוסקים כרדב"ז, אך אין דרכם של גדולי ישראל לפסוק להלכה כל דבר שכתוב בספרי הגדולים שקדמו להם מבלי לעיין בטענותיהם וסברותיהם.

הרב קורן במעלין בקודש: "אני מוצא לנכון להבהיר כי המשקל הנכון שיש לתת לתמיהות ואולי גם לביקורת שיש לנו כלפי דברי קדמונים, תלויה לא רק בעוצמת הקושיות שיש לנו עליהם, אלא במידה רבה מאוד ביחס של חכמי הדורות שבאו אחריהם כלפי אותם דברים. ויחס זה הוא הקובע, מתי נוטלים אנו לעצמנו את הרשות לסמוך על דעתנו ולבטל את דברי הקודמים לנו,

ומתי עלינו לנהוג במדה האחרת, והיא המידה שבה החכם המאוחר הנתקל בתמיהה בדברי חכם קדמון, והוא תולה את חסרון ההבנה בו עצמו.

בנידון דידן מדובר על תשובה שהובאה להלכה על ידי החיד"א בברכי יוסף, או"ח סי' תקס"א סעי' ג' שכתב: מותר להתקרב אל פתחי בית המקדש ולהיכנס לעליו' אשר סביב בית המקדש, הרדב"ז בתשובה תרצ"א. ועיין בס' דרך הקדש למהר"א

דברים אלו הובאו כמות שהם גם בספר שערי תשובה על השולחן ערוך שם (כך שהדברים מצויים כיום ביד כל מי שמחזיק בידו "משנה ברורה"), וזה כשלעצמו נותן משקל נוסף לתשובה זו. ומשום כך ברור שכאשר אנו דנים על תשובה זו, אין אנו רשאים לומר שתשובה זו: "ודאי משבשתא היא".

ראשית, לא נראה לי שגדולי ישראל בדורנו היו יוצאים כנגד קביעת הרדב"ז מדעתם, אך כיוון שמצאו כן כבר בספרי גדולי האחרונים דור או שניים אחרי הרדב"ז חלקו על קביעתו, גדולי דורינו נטו לקבל את דעתם ולא את דעתו. יוצא א"כ שלא רק שגדולי ישראל לא התחשבו ביחס של הפוסקים שבאו אחרי הרדב"ז אל אותם הדברים, אדרבא רק מכוח התייחסות הפוסקים בדורות הבאים הרשו לעצמם גדולי הפוסקים בדורינו לא לסמוך על דעת הרדב"ז.

לגופו של עניין, בניגוד לברכי יוסף שכתב זאת כהלכה פסוקה, השערי תשובה הביא את זה בתור דעה "ועיין ברדב"ז שכתב... ועיין בס' דרך הקדש למהר"א ז"ל". אולם, מכך שאת דברי הרדב"ז ציטט ואת דברי דרך הקודש לא ציטט משמע שנוטה לקבל את דעת הרדב"ז.

עכ"פ, כיוון שכבר מצאנו בארבעה מגדולי האחרונים שחלקו על תשובה זו, אע"פ שהיא מובאת בברכ"י ובפתחי תשובה לא יצאנו מכלל ספק דאורייתא לחומרא, אא"כ יבוא פוסק או חוקר ויוכיח את דעת הרדב"ז והברכ"י.

לסיום

לא נראה לי שהגר"ד ליאור ודעימיה מסתמכים על המסורת שהבאתה ועל הטופוגרפיה אלא רק רואים בהם כתוספת נחמדה לקביעת הרדב"ז שכמו שציינתה נפסקה כהלכה למעשה בדורות שאחריו³⁰. וראה מנחת אברהם סימן ט"ז ושו"ת יביע אומר חלק ח-א ע"ס סימן יא, מה מעמדו של הרדב"ז.

יש לי חומר של התכתבות עם מספר רבנים בנושא, את כולם שאלתי מדוע אינם חוששים לשיטות השונות, ולא זכיתי לקבל תשובה שעונה לפסיקת ההלכה המקובלת (גם על רבנים חדשנים יותר) בסוגיות רגילות.

לדוגמא, שאלתי את הרב ... (ממנהיגי אחת העמותות שמעודדות עלייה להר הבית) למה אינם חוששים לשיטות השונות, וכך הוא ענה לי: "לגבי המסורת של הרדב"ז: לצערי ממכתבך עולה התמונה הבאה: כל מקור שממנו אפשר להבין שמסורתו של הרדב"ז אינה משמעותית - הוא חשוב ורציני (למרות שיש מקורות בודדים כאלה). וכל מקור מהמקורות הרבים שמחזקים

³⁰ במאמך חסרים השערי תשובה (או"ח תקס"א) והגר"א מגריידיץ (הובא בספרו של הרצ"ה קאלישר) שאף הם פסקו את הרדב"ז.

ומתאימים לדברי הרדב"ז (ונוכח שמדובר כאן ברדב"ז, פוסק חשוב ביותר, שמעיד על מסורת קיימת וברורה!) הופך להיות לדיון 'הלכה ולא למעשה' וכו' וכו'. אתמהא!! ('סיפורי מסעות' של הרמב"ן והרע"ב הם לא כלום, והם לא אנשים שכתבו זכרונות באופן לא אחראי! בודאי שהדברים נכונים כאשר הם מעידים על מסורת קיימת ומוצקה).

אני חושב שתשובתו בצידו:

ראשית, אין הרבה יותר מקורות **תורניים** (יש הרבה בספרים על מסעות בארץ וכד') שזו אבן השתיה ממקורות תורניים שא"א לדעת אם זו אבן השתיה. מקורות שזו אבן השתיה – הרדב"ז, ברכי יוסף, דרישת ציון, כף החיים. מקורות שלדעתם א"א לדעת אם זו השתיה – כפתור ופרח, רד"ק, דרך הקודש, תפארת יעקב, עבודה תמה, שאילת דוד ורוב אחרוני דורנו.

שנית, בהתייחסותו לטענתי על כך שא"א ללמוד הלכה מסיפורי המסעות של הרמב"ן והרע"ב הוא משתמש בשיטה פדגוגית של הקצנה ושלילת האמצע: אני טוען שהרמב"ן והרע"ב לא כתבו דבריהם להלכה אלא כל מטרתם הייתה לספר ליהודי חו"ל איך נראית הארץ (הקדמת י. יערי לסיפורי מסעות ארץ ישראל), ולמטרה זו אין צורך במסורת מוצקה של איש מפי איש אלא די בכך שכך 'השמועות אומרות', אני לא אמרתי שהם אנשים לא אחראים ושדבריהם לא כלום רק העמדתי דברים על דיוקים, והזכרתי שהם לא כתבו זאת בספר הלכה אלא בסיפורי מסעותיהם. יש שתי קיצוניות או שהם מעידים על מסורת מוצקת (דבר שלא כתוב בשום מקום כלל) או שהם לא אחראים וכותבים סתם דברים, אך האמת היא, דרך האמצע האמיתית היא שהם כתבו סיפורי מסעות ולא הלכות. כל פעם שהזכרתי לו קושיות על הרדב"ז ענה לי שאל לי לשכוח שיש גם הוכחות טופוגרפיות. רב אחד שדברתי איתו בע"פ ענה לי שהעבודה תמה בכלל לא היה רב... כשביקשתי הבהרות נעניתי שלא הייתה לו משרה של רב קהילה. תלמיד חכם אחר ענה לי שהוא לא מכיר אדם אחד שחושב שאסור לעלות להר הבית. חבל.

אני מצרף לך קטע ממכתב ששלחתי לגאון הרב ... ואת תשובתו:

"אם הבנו נכון טעמם של העולים להר הבית (במסלול הרגיל כיום), הוא שסומכים על המסורת שהביא הרדב"ז שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע. אולם, הכפתור ופרח כתב ששער שושן – שער המזרח שממול קודש הקודשים – נמצא בשליש הדרומי של חומת הר הבית, וכן דרך הקודש כתב שאיננו יודעים את מקום אבן השתייה. א"כ שאלתנו היא, מדוע לא חוששים לדעות אלו ע"פ הכלל "ספק דאורייתא לחומרא"? תשובת הרב היא "סוגיה במקומה וסוגיה שאינה במקומה סומכים על הסוגיה במקומה, הרדב"ז שנשאל ישירות בנוגע למיקום של מחנה שכינה והוא ענה לעניין".

חיפשתי בפרוייקט השו"ת ולא מצאתי פעם אחת שהכלל הזה מופיע בהקשר כזה, דהיינו, במחלוקת של גדולי הפוסקים, אלא רק בסוגיות סותרות בגמרא.

הגרז"נ שליט"א אמר לי שאדרבא יש סברא לפסוק כמו הכפתור ופרח, כיוון שהוא התעסק בזיהויים בארץ ישראל ובירושלים.

ע"פ כללי הפסיקה החדשים האלו הגאון הרב ... מטיח במתנגדי העליה "שכל המחזיקים באיסור לא בדקו אותו כראוי". אתמהא!! ושוב ברצוני לחזור ולומר שאיני כדאי ואיני ראוי לשאול בכלל שאלות על גאון ישראל זה, אלא שבאתי לקיים את דברי רבותינו האחרונים שברי לי שכשמחזיקים באיסור ופוסקים לכלל ישראל בודקים אותו קודם לכן, וכידוע מווידוי הר"ן "מה שהיתרת אסרת".

חלק ב' -

התכתבויות

עם מתירי העלייה

להר הבית בזמן הזה

מכתבים לרבנים

פנינו עם השאלות שמוצגות במאמר לגדולי המתירים כניסה להר הבית, ולמתמחים בנושא. לא קיבלנו רשות מהתלמידי חכמים לפרסם את מכתביהם, לכן מובא רק תוכן המכתבים ולא שמות הרבנים.

בס"ד

לכבוד הגאון הרב ... שליט"א

ברצוני לשאול את כבוד הרב מספר שאלות.

אם הבנו נכון טעמם של העולים להר הבית (במסלול הרגיל כיום), הוא שסומכים על המסורת שהביא הרדב"ז שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע. אולם, במאמרים שקראנו בנושא זה הובאו מספר מקורות שחולקים על מסורת זו. הכפתור ופרח כתב ששער שושן – שער המזרח שממול קודש הקודשים – נמצא בשליש הדרומי של חומת הר הבית. (אמנם, ראיתי שיש שרצו לפרש, שכוונתו לחומה של ירושלים ולא לחומת הר הבית, והשליש הדרומי של חומת העיר נמצא כנגד כיפת הסלע, אך בתחומחין כ"ח דחה טענה זו אדריכל שגיב כיוון שבימי הכפתור ופרח חומת העיר לא הייתה קיימת (כפתור ופרח פרק מא עמ' תקנה). וכן דעת מהר"ם חגיז בספרו אלה מסעי (עמ' י"ד). והרי לדבריהם המסלול של העלייה היום עובר בתוך קודש הקודשים. בנוסף, מדברי הרד"ק (ישעיה ס"ד י') נראה שלא קיבל מסורת זו שכתב שמקום המקדש לא נבנה מעולם, וכן דרך הקודש כתב שאיננו יודעים את מקום אבן השתייה (אמנם, הרב קורן פירש שאיננו יודעים האם היא תלויה באויר או מונחת על הארץ, אך לא הבנתי איך אפשר לומר שהייתה לדרך הקודש הוא אמינא שהגויים אשר פיהם דבר שווא צודקים יותר מהגמרא הקדושה?).

א"כ שאלתנו היא, מדוע לא חוששים לדעות אלו ע"פ הכלל "ספק דאורייתא לחומרא"?

תודה רבה,

עודד זנ"ד

לכבוד
עודד זנ"ד

השלום והברכה וכט"ס!

שאלת על העולים להר הבית המסתמכים על שיטת הרדב"ז ואינם חוששים לשטות אחרות מה
הסיבה לכך?

כל לומד תלמודנו יודע את הכלל שסוגיה במקומה וסוגיה שאינה במקומה סומכים על הסוגיה
במקומה, הרדב"ז שנשאל ישירות בנוגע למיקום של מחנה שכינה והוא ענה לעניין, אמנם ישנה
מחלוקת אם אכן הזיכרא הוא השיטין או מקום הארון והספקות נלקחו בחשבון, ולכן נראה
לענ"ד שהוא בר סמכא בנידון ועליו ניתן להסתמך, אין לנו ספק שהוא בירר את הנושא עד תומו
ולכן יש ללכת אחריו, אחרת נשאר בספק עד ביאת הגואל, ולא נבנה מעולם ביד הגויים. מה
שהרד"ק כותב בישעיה ס"ב ה' י', שהוא בחורבנו נלענ"ד שהכוונה היא שלא נתנו לבנות, כי הוא
בידם ומה שהם בנו שם אין בניין זה כלום, ישבו גויים נחשב בחורבנו, עיין בית יוסף סימן תקס"א
א"ח ב"י.

בכבוד רב
הרב ...

לכבוד הרב ... שליט"א, שלום רב.

ברצוני לשאול את כבוד הרב מספר שאלות על ספרו.

א. בנוגע למה שהרב כתב . שיש לסמוך על כך שהרדב"ז ז"ה את מקום אבן השתייה וש"פוסקים רבים" סמכו על קביעתו, ובהערה ה' הרב הביא שכן פסקו החת"ס, הב"ח ושו"ת בניין ציון. לא הבנתי איך משמע מהחת"ס שסמך על קביעת הרדב"ז, הוא בסה"כ כתב לרע"א שמה שהוא הציע לבקש משרי ירושלים שיתנו רשות להכנס להקריב קורבנות - לא שייך כי השר של ירושלים קפדן גדול ולא נותן למי שאינו מוסלמי להיכנס "כי שם נבנה בית עבודה שלהם, ואומרים שאבן שתייה באמצע הכיפה ההיא". כלומר, המוסלמים מאמינים ששמה אבן השתייה, מכאן ועד האמירה שהחת"ס סמך על קביעת הרדב"ז ועפ"ז להתיר איסור כרת, המרחק רב. וכן לא הבנתי איך הב"ח קשור לרדב"ז, הב"ח כתב שהחוב לקרוע על חורבן המקדש הוא כשרואה את העזרה, איך אפשר להבין שהב"ח כתב: "קובה של בית המקדש" והתכוון למסגד? ומה שהרב הביא משו"ת בניין ציון, ג"כ לא הבנתי, הוא לא דן בכלל בזיהוי מקום המקדש אלא מקשה על הרדב"ז שיש בתשובתו סתירה פנימית.

ב. בהמשך הפרק הרב הביא את המשנה ממסכת מידות פ"ב מ"א וכתב שרובם המכריע של הראשונים פירשו כרמב"ם, ובסוגרים מלבד שנים שיש חוסר בהירות בדבריהם והם הר"ש והרא"ש. באמת ר' עובדיה מברטנורא פירש כרמב"ם, אך חוץ ממנו לא מצאתי עוד ראשונים שפירשו כרמב"ם³¹. אמנם, יש הרבה אחרונים שפירשו כרמב"ם אך מי אמר שכשאותם אחרונים היו באים לפסוק הלכה לא היו חוששים לדעת הר"ש והרא"ש? וכן ישנם אחרונים שהביאו את פירוש הר"ש והרא"ש, והם התוס' יו"ט והרד"ל בפירושו למדרש רבה. גם מה שהרב כתב שיש חוסר בהירות בדבריהם אינו מובן, הר"ש כתב שבדרום העזרה היה עיקר שימושה, והרא"ש כתב שבדרום הר הבית היו לשכות שאינם חלק מבית המקדש.

ג. הרב כתב שבכרוז שחתמו עליו גדולי הדור, ואסרו לעלות לכל שטח הר הבית אין גזירה או תקנה אלא הנחיה כללית. לא נראה לי שאחד מהחותמים על כרוז שבו כתוב "בל יהין איש" להיכנס לכל שטח ההר, התכוון או העלה על דעתו שיבואו אחריו ויכתבו על דבריו שהם בסה"כ הנחייה כללית. זה נראה יותר כמשחק מילים מאשר כוונת החותמים, שהתכוונו שזה איסור גמור וחשש כרת.

אודה לכבוד הרב אם יענה לשאלותי, ע"מ שאוכל לברר את הנושא עד תומו.

תודה רבה,

עודד ז"ד

³¹ אחרי שליחת המכתב ראיתי שזה לא נכון, הרב גורן מביא שדעת המפרש על מסכת מידות היא כרמב"ם.

לעודד היקר, שלום וברכה.

לגבי שאלתך הראשונה: מנין לנו שהחת"ס, הבנין ציון, והב"ח סמכו על מסורתו של הרדב"ז? ראשית - חשוב להדגיש שהרדב"ז מציין מסורת שקיימת ממקורות רבים, לא רק תורניים, על מיקומו המדויק של קודש הקודשים. מסורת זו מסייעת גם באופן מובהק בטופוגרפיה בהר הבית, שלא מאפשרת בעצם שום זיהוי אחר, כפי שהובא בקיצור בספר "אל הר המור" והתבאר באריכות במאמרו של הרב זלמן קורן "בחצרות בית ה'". הסיבה שבספר לא האריכו בביאור הענין הזה היא בעיקר מפני שהתוכנית היא לכתוב ספר נפרד בענין זה (ובעצם שני ספרים: אחד על ההוכחה הטופוגרפית ואחד על המסורת על זיהוי מקום המקדש), ואכן עימנו חומר רב בכתובים שנשמח לשלוח באימייל אם תעביר לנו כתובת (מדובר בעשרות רבות של עמודים).

וכעת לגופה של שאלתך: נתחיל בבנין ציון - הבנין ציון דן בשאלה אם מותר להיכנס להר הבית בזמן הזה. בתחילה הוא דן בדעת הראב"ד שאין בכלל קדושה במקום ולכן אין שום איסור, לעומת דעת הרמב"ם. ובסוף התשובה הוא מקשה על הרדב"ז שדבריו קשים כפי שציננת. על כל פנים - הוא מציין את דברי הרדב"ז באופן פשוט, בתוך תשובה שדנה מעשית בשאלה בשאלה אם ולהיכן מותר לעלות להר הבית. אין לו שום פקפוק על נכונותה של מסורת הרדב"ז, אלא רק על המקנות היוצאות לרדב"ז ממסורת זו (שמספר האמות שהוא מחייב להתרחק מהכיפה קטן ממה שהיה אמור להיות). אם אכן היה לו איזשהו פקפוק על המסורת הזו - הוא היה אמור להעלות גם את הבעיה הזו כמניעה לכניסה להר הבית. שתיקתו בנושא מעידה בהחלט על קבלת המסורת של הרדב"ז ללא פקפוק.

כך גם לגבי החתם סופר: החתם סופר דן בשאלת חידוש העבודה. היא מפרט בעיות שונות שייתכן וקיימות בחידוש העבודה (ומסיק בעצם שחוף מהבעיה המעשית שהבאת במכתבך, הקפדתו של מושל ירושלים, אין בעיה להקריב, 'ונאכל שם מן הפסחים', כלשונו), אך לא מעלה שום בעיה של זיהוי המקום המדויק - זאת באופן פשוט על פי המסורת שהוא מביא שמקובלת על כולם. אם כן גם ממנו רואים שמסורת זו מקובלת עליו ללא עוררין (ובפרט שהוא מתייחס לחידוש העבודה שדורשת דיוק גדול בהרבה מכניסה להר הבית שאפשר להחמיר בה ולהתרחק לצדדים כאשר לא ידוע לנו מיקום בדיוק של אמות בודדות).

כעת נעבור לדברי הב"ח: הב"ח אומר באופן פשוט שמי שמגיע לקובה שבה העזרה קורע ומברך ברוך דיין האמת וכו'. הוא מניח שיש מבנה שברור למי שרואה אותו שהוא נמצא בתוך תחומי העזרה. שטח ומבני הר הבית מוכרים לנו היום, ולא היה שום שינוי משמעותי בהם מאז ימי הב"ח. לאיזה 'קובה' התכוון הב"ח שפשוט שהיא בתחומי העזרה? ה'קובה' היחידה שמתקבל על הדעת שאליה התכוון הב"ח היא הכיפה המוכרת לנו, כאשר מסורת הרדב"ז מלמדת אותנו שכיפה זו נמצאת בתחומי העזרה ועל פי זה מלמד הב"ח הלכה למעשה כיצד להתנהג במקום המקדש עד כדי חיוב בברכה (אמנם יש להסכים שעל הב"ח לבדו קשה לסמוך לגמרי, כיון שאין זו הוכחה ישירה, אבל כאשר היא מצטרפת למסורות הרבות ולהוכחות הטופוגרפיות - היא משמעותית והמסקנה ממנה ברורה).

לסיכום: הפקפוקים על המסורת המובאת ברדב"ז לא היו בדורות הקודמים כאשר עסקו במיקום קודש הקדשים בהר הבית, וקשה להתחיל היום לפקפק על מסורת שהייתה מקובלת באופן כה גורף.

מכאן אני עובר לשאלתך בענין שיטת הר"ש והרא"ש בהסבר המשנה 'רובו מן בדרום' שבתחילת פרק שני במידות. הנה מדברך משמע שאתה מבין שלפי הר"ש והרא"ש - המציאות בהר הבית הפוכה משיטת הרמב"ם, כלומר: רוב שטח העזרה נמצא בדרום, פחות מזה במזרח, פחות בצפון, והכי פחות במערב. ובמילים אחרות: לשיטתם במערב יש את הריוח הכי גדול בין חומת ההר לחומת העזרה, בצפון ריוח קטן יותר, במזרח עוד יותר קטן, ובדרום הריוח הוא הקטן ביותר³².

והנה הסבר זה בדברי הר"ש והרא"ש פשוט לא יתכן בכלל, מפני שהמציאות הזו לא באה בחשבון, וכפי שאבאר (הדברים הללו לקוחים מהערה במאמרו של הרב שילת התחומין ז', למרות זאת העדפתי לכתוב אותם בעצמי, גם מפני שנהינתי מאד ללמוד אותם, וגם מפני שבהערה שם יש טעות מסויימת במספרים שנכתבו, עיין שם):

גודלה של העזרה הוא 135 אמות מן הצפון לדרום, ו187 אמות ממזרח למערב. הר הבית הוא 500 על 500 אמה. נסמן את המרחק במערב כ X ובמזרח כ Y. לפי ההסבר שהצעת בדברי הר"ש והרא"ש יוצא $X > Y$.

קצת נמדוד את הגדלים במזרח ובדרום. במזרח הגודל הוא 500 - 187 = X (אני משאיר לך לחשב למה³³). כלומר: במזרח - 313 = X ; ובדרום - 365 = Y.

לפי מה שהנחנו בתחילה ש X גדול מ Y יוצא שהמזרח בהחלט קטן מהדרום, שהרי מפחיתים מ313 מספר גדול יותר מ365, וודאי שהתוצאה תהיה קטנה יותר. וזה סותר למה שאמרנו שבדרום צריך להיות המרחק הקטן ביותר!

אני מסתפק בהצגת הדברים הזו, וסומך עליך שתשב ותחשב, ותבין מדוע זה לא קשה על השיטה השניה ומדוע בהסבר הזה הבעיה היא מהותית³⁴.

על כל פנים ברור מן הדברים שכוונת הר"ש והרא"ש אינה לומר שהרווח בדרום הוא הכי קטן אלא שכוונת המילים 'רובו מן הדרום' היא שהשימוש בהר הבית בשטח של לשכות שאין העזרה, היה הכי גדול בדרום, כיון ששם היה הכי הרבה שטח פנוי מעזרה ולכן היה שם מקום ללשכות הללו. וכך נתבארו הדברים בתוספות יו"ט, וגם במלאכת שלמה שהביא את הר"ש יחד עם הסבר כדברי הרמב"ם, ולא ראה שום סתירה בין הדברים.

כלומר: בעצם המחלוקת בין הרמב"ם לר"ש והרא"ש (אם ישנה כזו) היא רק בשאלה האם 'רובו מן הדרום' מכוין לריוח שהיה שם - או לרוב השימוש על ידי **לשכות** שהיו שם, שאין העזרה.

ואף שהר"ש כתב שבדרום היה עיקר שימוש העזרה - הרי חייבים לבאר שאין כוונתו לזה שרוב העזרה שם כיון שזה לא ייתכן כמו שביארנו; אלא כוונתו לזה שבשטח הדרומי של העזרה השתמשו הרבה (כנראה כוונתו לקדשים קלים ובעיקר לשערי הכניסה להר הבית שהיו משם וגרמו לזה שהכניסות הדרומיות לעזרה היו 'פעלתניות' יותר מאשר הצפוניות) ודבר זה גרם לזה שהמבנים הנוספים **שליוו** את העזרה אך היו **מחוצה לה** רוכזו בעיקר בדרום, כסיום המשנה

³² אני כתבתי בפירוש את דעתי בכוונת הר"ש והרא"ש: "הר"ש כתב שבדרום העזרה היה עיקר שימושה" כלומר, כל דיון המשנה הוא רק לגבי התשמיש שהיה בעזרה. "והרא"ש כתב שבדרום הר הבית היו לשכות שאינם חלק מבית המקדש" כלומר, כמו הפירוש שהרב כותב לקמן, ועל גבי פירוש זה נסובה שאלתי.

³³ שטח הר הבית (500) פחות שטח בית במקדש ממזרח למערב (187) פחות השטח שבמערב (X) הוא השטח שבמזרח.

³⁴ הרב אב"י סילבצקי תירץ קושיא זו, שאמנם שטח העזרה מצפון לדרום הוא 135 אך בצדדים אלו של העזרה היו לשכות גדולות שבלטו הרבה ויצרו מצב שבו דרום בית במקדש קרוב יותר ממזרחו, כגון לשכת המוקד ולשכת הגזית.

מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו', כלומר: מקום שבו היה עיקר הריוח שאינו עזרה - שם היה עיקר השימוש לשכות של הר הבית שאינן העזרה עצמה.

העולה מן הדברים היא שאם יש כאן מחלוקת - היא מחלוקת פרשנית בלבד, אך ודאי שאי אפשר לפרש שיש כאן מחלוקת מהותית; ועל כן אפשר לסמוך על החישוב של 'רובו מן הדרום' כדברי הרמב"ם ללא פקפוק.

(עוד הערה: גם אי אפשר להסביר שהר"ש סבר שהמשנה בכלל לא מפרטת את גודל הר הבית אלא רק מספרת איפה היו יותר לשכות בלי להתייחס למרחקים מקיר הר הבית לקיר העזרה, שהיה המשנה מוסיפה משפט מפורש - 'מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו', כלומר: איפה שהיו הרבה לשכות - גם היה הריוח הכי גדול בין חומת ההר לעזרה וכמו שביארנו³⁵).

לגבי שאלתך השלישית - חוששני שבשאלה זו לא הבנת את כוונת הדברים בספר. כאשר כתבו המחברים שדברי הרבנים שלא לעלות להר הבית אינם גזירה - זה נועד להתמודד עם טענה אחת ויחידה, והיא: אחרי שהרבנים אמרו לא לעלות להר הבית - נוצרה כאן גזירה חדשה, שלגביה נכון לומר שגם אם בטל הטעם לא בטלה התקנה, ולכן לא חשוב כל מה שנאמר ונוכיח (כפי שלא יעזור למישהו אם הוא יוכיח באותות ומופתים שאין טעם לגזירת 'מוקצה' היום, כיון שחז"ל גזרו על מוקצה בשבת וכעת לתקנה זו יש תוקף בפני עצמה של בטל דין בלי בית דין גדול בחכמה ובמנין). על זה נכתב בספר שדברי הרבנים שאסרו לעלות להר הבית לא נאמרו כגזירה חדשה (מה גם שלא מצאנו תוקף לגזור בימינו גזירות חדשות, ואכמ"ל), אלא כפסיקה בהתאם למצב הקיים. עם פסיקה כזו אפשר להתווכח, ולטעון גם ששינוי מציאות גורם לשינוי בפסיקה וכו' וכו'. זו הייתה כוונת הדברים בספר.

על כל פנים נהניתי עד מאד משאלותיך (שתי השאלות הרשונות גם ביטאו לעניות דעתי ניסוח לא מדויק מספיק בספר, וטוב שהערת על כך), ושנזכה לאכול כולנו מן הזבחים ומן הפסחים במהרה.

חנוכה שמח ומאיר!!!

---

³⁵ בפשטות כוונת המשנה היא שבמקום שבו היו הכי הרבה לשכות (רוב מידתו של המפורש לעיל דהיינו בניין הלשכות) - שם גם השתמשו הכי הרבה, ובאמת המשנה לא מתעסקת כלל במרחק של העזרה מכותל הר הבית ועפ"ז היה אפשר להתיר לעלות צמוד לכותל הדרומי כיון שאם היו שם הרבה לשכות שמחוץ לחיל בטוח החיל לא נגע בכותל של הר הבית, אלא שצמוד לכותל הדרומי אי אפשר לעלות בגלל מסגד אל-אקצא. עכ"פ זה אילו נקבל את הפירוש הזה אך כבר כתבתי אפשרות אחרת לפרש את הר"ש, ואת תירוצו של הרב אב"י סילבצקי לקושייה הזו וא"כ הר"ש והרא"ש מתפרשים להיפך מהרמב"ם, וע"פ פירושים אלו אין מקום שאפשר להתיר אפילו צמוד לכותלים.

ברצוני להודות לרב על התשובה המפורטת. קראתי את התשובה ונותרו לי כמה שאלות. אשמח אם הרב יוכל לענות לי עליהם.

לא כ"כ הבנתי את מה שהרב כתב על דברי הב"ח. לדברי הרב כשהב"ח כתב: "קובה של בית המקדש שהיא עזרה" הוא התכוון לכיפת הסלע. אך א"כ לא היה לו לקרוא לכיפת הסלע בית המקדש, אל כשכתב "קובה של בית המקדש" וודאי התכוון שכשאדם רואה את העזרה בחורבנה אז חייב לקרוע וכו'.³⁶

בקשר לדברי החת"ס, אם הבנתי נכון את דברי הרב כוונתו שבהפניה לחת"ס לא הייתה הכוונה לתחילת התשובה שאותה ציינתי אלא מכך שבמהלך תשובה רל"ו החת"ס לא העלה את הבעייה של זיהוי מקום המזבח. אולם ברור שהחת"ס לא התכוון לדון בתשובה זו בכל הבעיות, אלא ענה לרע"א על הבעיות שכתב לו. והרי בדרישת ציון מועלות עוד בעיות שהחת"ס לא דן בהם כאן, כגון תכלת וארגמן.

לא הבנתי מה הרב ענה על הבנין ציון. אמנם הוא דן על עלייה בזמן הזה. אך הוא דן עקרונית ולא מעשית. דהיינו הוא דן האם קדושה ראשונה קדשה לעת"ל וכן בדברי הרדב"ז כמה צריך למדוד מאבן השתייה, אך הוא לא דן על זיהוי מקום אבן השתייה. הוא לא פקפק על מסורת זו כי זה לא קשור לדיון שבו הוא דן.

הרב כתב: "לסיכום: הפקפוקים על המסורת המובאת ברדב"ז לא היו בדורות הקודמים". הרב בוודאי קרא את התשובה בציץ אליעזר חלק י' סימן א', שם הוא מביא ש"דרך הקודש" וה"עבודה תמה" חלקו על הרדב"ז. והביא עוד בסימן ג' מספר "תפארת יעקב" שחלק על הרדב"ז, וכיוון שמדובר בספק דאורייתא מדוע לא תופס כאן הכלל "ספק דאורייתא לחומרא"? הייתי מבין זאת אם מסברא דברי הרדב"ז היו יותר ברורים, אך לא שמעתי על סברא כזאת. אלא, אדרבא קראתי בספרי היסטוריה שתקופה ארוכה אחרי מרד בר כוכבא הרומאים בנו מקדש אלילי בירושלים ואסרו על היהודים להיכנס לכל ארץ יהודה, ויהודי שעבר על הגזירה נידון למיתה, א"כ איך ייתכן שהייתה בתקופה זו מסורת על מקום אבן השתייה.

הרב כתב: "העולה מן הדברים הוא שאם יש כאן מחלוקת - היא מחלוקת פרשנית בלבד ... ועל כן אפשר לסמוך על החישוב של 'רובו מן הדרום' כדברי הרמב"ם ללא פקפוק". לא הבנתי: אם הר"ש והרא"ש חלקו פרשנית על דברי הרמב"ם הם סוברים שאין מקור למה שכתב הרמב"ם שרוב דרום הר הבית פנוי מבניין, וא"כ אם חוששים לר"ש והרא"ש אין לסמוך על החישוב שמבוסס על הרמב"ם.

[חסרות שלש שאלות שהושלמו מהזיכרון:

א. בספר מובאים דברי הרמב"ן והרע"ב בספרי מסעותיהם. אך לכאורה הם כתבו את דבריהם ע"פ מה שאמרו להם באה"ק, ורק סיפרו ליהודי חו"ל איך נראית ארץ ישראל, איך אפשר לפסוק הלכה מתוך סיפורי מסעות?

³⁶ אח"כ ראיתי בפאת השלחן (הלי ארץ ישראל פרק ג' סעיף ב') שכתב "קובה שעל בית המקדש" ואולי צ"ל כן גם בב"ח.

ב. איך מסתדרים העולים להר הבית במסלול המקובל היום עם החישוב של הרב גורן (הר הבית מפה ז') לפיו גם אם נאמר כרדב"ז בצד המזרחי החיל הגיע עד לכותל ואין מקום לעבור³⁷.
ג. הרב כתב ששתי השאלות הראשונות ביטאו ניסוח לא מספיק מדויק בספר – זה לא רק ניסוח לא מדויק אלא הטעיית הציבור שחושב שבאמת רוב האחרונים סמכו על הרדב"ז מה שאינו נכון גם לפי דעת הרב אלא הוסק בדרך לא מוכחת מדבריהם בהקשרים אחרים.]

בכבוד רב,

עודד ז"ד

---

³⁷ אחרי זה נאמר לי שהמפה של הרב גורן מבוססת על מדידות חיל ההנדסה שאינו מדויק.

עודד, שלום.

[חסרים קטעים שאינם שייכים לעניין]

ממכתבך הראשון הבנתי (אולי בטעות) שאתה מעוניין **ללמוד** את הסוגייה של עליה להר הבית על נושאה השונים. לענין כזה אני שמח להצטרף וללבן יחד את הסוגיות הנוגעות בכך, המשניות והגמרות, דברי הפוסקים וכו'. אך ממכתבך השני עולה הרושם שמה שחשוב לך הוא 'להוכיח' ולהטיף מוסר על זה שרבנים חשובים וצדיקים 'מטעים את הציבור' ועוד כל מיני ביטויים מוזרים מן הסוג הזה.

הדבר מגוחך, במחילה: הסגנון הזה לא לענין, בפרט כאשר כותב אותו מי שלא כל כך בקי ומעמיק בסוגיות – כלפי אנשים שהשקיעו שנים בלימוד הנושא בעומק לא מצוי. על כל פנים – אני לא מעוניין לדון בשאלה המעשית של עליה להר, בפרט אם זו משפיעה כל הזמן על הבנת הסוגייה (ואף מעוותת אותה), אלא ללמוד היטב את הסוגיות. (אני מעיר גם שלא הגון להיתלות בהערה שלי על כך שאני הייתי מפרט קצת יותר את המקורות לדברים המדויקים שנכתבו לספר, ולומר שהנה – גם אני "מודה" שהספר מטעה את הציבור).

עם זאת, אענה על כמה נקודות שהעלית במכתב (לא אענה על שאלות בסגנון מה חושבים "העולים להר הבית" (מי זה?!) ביחס למפה מסוימת (על פי איזה מקורות ציירו אותה?). אם יש לך קושיות ספציפיות ממקורות ספציפיים על נושאים ספציפיים – אשמח להתייחס בצורה של לימוד רציני; אבל אם אלו טענות שנועדו כביכול 'להוכיח' ש'הצד השני' לא רציני וכדומה – אני לא הכתובת, יתכן שצריך להשתמש באיזה פולמוס עיתונאי וכדומה).

אתחיל עם הר"ש והרא"ש, שהם הקטע שהכי איכזב אותי במכתבך: הסברתי לך היטב את הדרך היחידה בהסבר שיטתם במשנה, ואף כתבתי שאשמח אם תחשב את הענין באופן עצמאי (כמובן שהתכוונתי שתעשה את זה בצורה רצינית, אחרי לימוד המשנה, שרטוט כמה מפות עצמאיות וכו'). לצערי מתשובתך ניכר שלא עשית את הנ"ל. אשמח אם תעשה זאת באופן רציני ותוך כדי זה תעיין שוב במה שכתבתי במקור, כדי שתבין שלכולי עלמא בדרום יש מרווח גדול שאליו טמא מת יכול להיכנס כי שם הריוח הגדול יותר בין כותל **הר הבית** לכותל **העזרה** (מה זה משנה אם היו שם מבנים או לא? השאלה איפה **העזרה**, שהרי לטמא מת מותר להיכנס להר הבית, גם למקומות בהם היו מבנים!). ובמילים אחרות אם תצליח לשרטט לי **מפה** בה הריוח בדרום אינו הגדול ביותר **ואפשר להולמו במלים של המשנה** – אשמח לראותה³⁸.

לגבי המסורת של הרדב"ז: לצערי ממכתבך עולה התמונה הבאה: כל מקור שממנו אפשר להבין שמסורתו של הרדב"ז אינה משמעותית – הוא חשוב ורציני (למרות שיש מקורות בודדים כאלה³⁹). וכל מקור מהמקורות הרבים שמחזקים ומתאימים לדברי הרדב"ז (ונוכח שמדובר כאן ברדב"ז,

³⁸ אני שאלתי שגם אם מוכרחים לפרש שהר"ש והרא"ש הבינו בפשט המשנה שרובו מן הדרום הכוונה לרוב המבנים שהיו בהר הבית כלשונם 'רוב בניין הלשכות', אין זאת אומרת שמותר לעלות ע"פ ההיתר של הרמב"ם, כי לדעת הרמב"ם בדרום היה הריוח הכי גדול, ואילו הם לא דיברו על הטח הכי גדול אלא רק על רוב המבנים, ולכן ע"פ שיטתם (אם הבנה זו נכונה) היה אפשר להתיר לעלות צמוד לכותל בדרום – מה שאי אפשר לעשות במציאות בגלל מסגד אלאקצא.

³⁹ א. זה לא סיבה לא לומר ספק דאורייתא לחומרא. ב. אין יותר מקורות תורניים (יש הרבה בספרים על הארץ וכד') שזו אבן השתיה ממקורות תורניים שא"א לדעת אם זו אבן השתיה. מקורות שזו אבן השתיה – הרדב"ז, ברכי יוסף, דרישת ציון, כף החיים. מקורות שא"א לדעת אם זו השתיה – כפתור ופרח, רד"ק, דרך הקודש, תפארת יעקב, עבודה תמה, שאילת דוד ורוב אחרוני דורנו.

פוסק חשוב ביותר, שמעיד על מסורת קיימת וברורה!⁴⁰) הופך להיות לדיון 'הלכה ולא למעשה' וכו' וכו'. אתמהה!! ('סיפורי מסעות' של הרמב"ן והרע"ב הם לא כלום, והם לא אנשים שכתבו זכרונות באופן לא אחראי! בודאי שהדברים נכונים כאשר הם מעידים על מסורת קיימת ומוצקה)⁴¹.

על הדרך הזו החלטתם שהחתם סופר לא התייחס לכל הבעיות הכרוכות בחידוש העבודה אלא רק לחלקן וכו' – דבר שהוא ממש הפוך מתשובתו שם, שמתייחסת באופן מפורש לכל היוזמה לחדש את עבודת הקורבנות, ובה החתם סופר אומר שהיוזמה בהחלט אפשרית ע"פ ההלכה ואף מוסיף שבעזרת ה' 'נאכל שם מן הפסחים' לולא הקפדתו של מושל ירושלים שר"י⁴².

כמו כן כתבת שדברי ה'בנין ציון' הם 'עקרונית ולא מעשית'. ואני עומד ותמה: הבנין ציון כותב תשובה מפורשת בעניין השאלה האם אפשר לעלות להר הבית – וזה נקרא 'לא למעשה'! מדוע? מפני שהוא מקבל את המסורת של הרדב"ז?⁴³

ההסבר שאתה מציע לדברי ה'ב"ח נראה לי דחוק ביותר, לומר ש'קובה' הכוונה לבית המקדש של פעם כאשר ה'ב"ח מדבר על פסק הלכה למעשה היום⁴⁴. עדיין נראה לי שפשוט הרבה ביותר בדבריו שהוא מתכוין לבנין המוסלמי שלתיאורו מתאים להשתמש במילה 'קובה' (בכלל מוזר שה'ב"ח קורא למבנה בית המקדש 'קובה'⁴⁵, בעוד שלמבנה הישמעלים מתאים מאד לקרוא כך, עיין בהקשרים בהם מופיעה המילה 'קובה' בתורה שבכתב ושבעל פה).

[חסר קטע]

בשולי הדברים: אם רוצים לטעון שלא לעלות להר הבית – אין צורך לדחות מסורת חשובה וחזקה כמו זו שמביא הרדב"ז או להתעלם מפשט המשנה במידות; אפשר ללמוד את הסוגיא ביושר, ולטעון שיש סיבות נוספות שלא לעלות (עיין למשל בהערה בספר 'אל הר המור' בדברי ההסכמה

⁴⁰ הרדב"ז לא כתב מעולם שיש בידו מסורת כלשהי, אלא שזה שם ללא ספק, ובפשטות הוא סמך על כך שכן אומרים רוב העולם.

⁴¹ זו שיטה פדגוגית לא ראויה של הקצנה ושלילת האמצע: אני כתבתי שהרמב"ן והרע"ב לא כתבו דבריהם להלכה אלא כל מטרתם הייתה לספר ליהודי חו"ל איך נראית הארץ (הקדמת י. יערי לסיפור מסעות ארץ ישראל), ולמטרה זו אין צורך במסורת מוצקה של איש מפי איש אלא די בכך שכך 'השמועות אומרות', אני לא אמרתי שהם אנשים לא אחראים ושדבריהם לא כלום רק העמדת דברים על דיוקים, והזכרתי שהם לא כתבו זאת בספר הלכה אלא בסיפורי מסעותיהם. יש שתי קיצוניות או שהם מעידים על מסורת מוצקת (דבר שלא כתוב בשום מקום כלל) או שהם לא אחאים וכותבים סתם דברים, אך האמת היא, האמצע הם כתבו סיפורי מסעות, הרב מתעלם מהאמצע ומציג כאילו יש רק שתי אפשרויות קיצוניות להבין את דבריהם.

⁴² א"א ללמוד מביטוי שהחת"ס הזכיר ע"מ להבהיר שאין בעיה מצד יחסי כהונה ושקלי ציבור. אדרבה בספר דרישת ציון מובא מכתב שכתב הגרע"א לרב קאלישר וז"ל: "אודיע שאתמול השגתי תשובה מכבוד חותני הגנ"י (החת"ס) וכתב בזה הלשון: משי"כ מו"ח לבקש משרי ירושלים ליתן רשות להקריב הוא קפדן גדול ... ואף אם היה לנו רשות, מלבד מה שכתב חותני נרו יאיר בעניין בגדי כהונה בתכלת וארגמן, גם יהיה תועלת רק לפסחים, כי קורבנות יחיד אין באין בטומאה וקורבנות ציבור צריך להיות משקלי ישראל". כלומר, החת"ס כותב לרע"א בפירוש שהוא מסכים לדעתו שלא ניתן להקריב קורבנות כלל מפני שאין לנו תכלת וארגמן, ובכל זאת בעיה זו לא מופיעה בתשובה רל"ו.

⁴³ באמת, הבנין ציון לא דן במיקום מקום המקדש בשטח אלא עקרונית – האם יש קדושה כמה צריך למדוד מאבן השתיה וכד'.

⁴⁴ יש פוסקים שכתבו שצריך לקרוע כשרואה את "בית המקדש" (ערוך השלחן והלבוש, סימן תקס"א).

⁴⁵ 'קובה' – אוהל. ה'ב"ח בא לומר שהחיוב לקרוע הוא על הקובה של בית המקדש, כלומר על מה שהיה בנוי ולא על החצר וכד'.

הרב לא ענה על השאלה איך ייתכן שהב"ח יקרא למסגד – בית המקדש.

של מ"ור הרב גינזבורג שליט"א (נדפסו בסוף הספר), שמבאר את דעת הרבי מליובאוויטש בזה (ואציין גם את ר' זלמן קורן, שחקר והוכיח היטב את מיקום קודש הקודשים בכיפת הסלע, אך למיטב ידיעתי בפועל אינו עולה להר הבית מסיבות שונות)⁴⁶.

בברכת 'את והב בסופה'

---

⁴⁶ ההוכחות שלו אינם טובות גם לפי דעתו כמו שכתוב בספרו עמ' 309 והוא אמר לי שזו אחת הסיבות שהוא לא עולה.